

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Харківський національний університет внутрішніх справ
Кафедра фундаментальних та юридичних дисциплін
Факультет № 6

МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ
ДО СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ
навчальної дисципліни «**Міжнародний захист прав людини в**
правоохоронній діяльності»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого(бакалавр) рівня вищої освіти
(26 Цивільна безпека 262 Правоохоронна діяльність)

Харків 2023 рік

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 25.09.2023 №8

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023р. № 5

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол від 22.09.2023 №8

Розглянуто на засіданні кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін протокол від 18.08.2023р. № 8.

Розробники:

1. Доцент кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету № 6 ХНУВС, кандидат юридичних наук Д.С. Гета.
2. Доцент кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету № 6 ХНУВС, кандидат юридичних наук К.В. Кисильова.

Рецензенти:

1. Доцент кафедри конституційного та муніципального права юридичного факультету Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, кандидат юридичних наук., доцент Зубенко Г.В.
2. Завідувач кафедри конституційного та міжнародного права факультету № 4 Харківського національного університету внутрішніх справ, д.ю.н., доцент, Марчук М.І.

1. Розподіл часу навчальної дисципліни за темами
1.1. Розподіл часу навчальної дисципліни за темами
(денна форма навчання)

Номер та назва навчальної теми	Кількість годин, відведених на вивчення навчальної дисципліни						Вид контролю
	Всього	з них:					
		Лекції	Семінарські заняття	Практичні заняття	Лабораторні заняття	Самостійна робота	
Тема № 1: Загальні положення про права людини.	8	2	2		-	4	Залік
Тема № 2: Захист прав людини в рамках ООН.	6	2	2	-	-	2	
Тема № 3: Захист прав людини в Європі	6	2	2	-	-	2	
Тема № 4: Інші регіональні системи захисту прав людини.	6	2	2	-	-	2	
Тема № 5: Право на життя.	6	-	-	2	-	4	
Тема № 6: Заборона катувань, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання.	6	-	-	2	-	4	
Тема № 7: Право на свободу та особисту недоторканність.	6	-	-	2	-	4	
Тема № 8: Право на повагу до приватного і сімейного життя, житла та кореспонденції.	8	-	-	4	-	4	
Тема № 9: Свобода думки, совісті і релігії.	6		2	-		4	
Тема № 10: Свобода вираження поглядів.	8	2	-	2	-	4	
Тема № 11: Свобода зібрань та об'єднання.	6	-	-	2	-	4	
Тема № 12: Право на власність.	4			2		2	
Тема № 13: Заборона дискримінації.	6			2		4	
Тема № 14: Право на справедливий суд та на ефективний засіб юридичного захисту.	8	2	2	-		4	
Тема №15: Правомірне обмеження прав людини та відступ держав від своїх зобов'язань у сфері прав людини під час надзвичайного стану, становища або ситуації.	8	2	-	2	-	4	
Тема № 16: Міжнародний захист прав людини під час збройних конфліктів.	4		2	-	-	2	
Тема № 17: Міжнародно-правовий захист прав жінок	6	2	2	-	-	2	
Тема № 18: Міжнародно-правовий захист прав дітей	6	2	2	-	-	2	

Тема № 19: Міжнародно-правовий захист інвалідів та престарілих осіб	6	2	2		-	2	
Всього за семестр:	120	20	20	20	-	60	

**1.2. Розподіл часу навчальної дисципліни за темами
(заочна форма навчання)**

Номер та назва навчальної теми	Кількість годин, відведених на вивчення навчальної дисципліни						Вид контролю
	Всього	з них:					
		Лекції	Семінарські заняття	Практичні заняття	Лабораторні заняття	Самостійна робота	
Тема № 1: Загальні положення про права людини.	8	2			-	6	Залік
Тема № 2: Захист прав людини в рамках ООН.	6	2		-	-	4	
Тема № 3: Захист прав людини в Європі	6	2	2	-	-	2	
Тема № 4: Інші регіональні системи захисту прав людини.	6		2	-	-	4	
Тема № 5: Право на життя.	6	-	-		-	6	
Тема № 6: Заборона катувань, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання.	6	-	-		-	6	
Тема № 7: Право на свободу та особисту недоторканність.	6	-	-		-	6	
Тема № 8: Право на повагу до приватного і сімейного життя, житла та кореспонденції.	8	-	-		-	8	
Тема № 9: Свобода думки, совісті і релігії.	6			-		6	
Тема № 10: Свобода вираження поглядів.	8		-		-	8	
Тема № 11: Свобода зібрань та об'єднання.	6	-	-		-	6	
Тема № 12: Право на власність.	4					4	
Тема № 13: Заборона дискримінації.	6					6	
Тема № 14: Право на справедливий суд та на ефективний засіб юридичного захисту.	8			-		8	
Тема №15: Правомірне обмеження прав людини та відступ держав від своїх зобов'язань у сфері прав людини під час надзвичайного стану, становища або ситуації.	8		-	2	-	6	
Тема № 16: Міжнародний захист прав людини під час збройних конфліктів.	4			-	-	4	

Тема № 17: Міжнародно-правовий захист прав жінок	6			-	-	6	
Тема № 18: Міжнародно-правовий захист прав дітей	6			-	-	6	
Тема № 19: Міжнародно-правовий захист інвалідів та престарілих осіб	6				-	6	
Всього за семестр:	120	6	4	2	-	108	

3. Методичні вказівки до семінарських та практичних занять

Тема № 1: Загальні положення про права людини.

Семінарське заняття №1: Загальні положення про права людини.

Навчальна мета заняття: формування цілісного уявлення про міжнародно-правовий захист прав людини.

Кількість годин – 2 год.

Навчальні питання:

1. Природа та сутність прав людини.
2. Класифікація прав людини. Універсальність прав людини.
3. Захист прав людини в діяльності Ліги Націй.

Методичні вказівки

Розкриваючи перше питання плану необхідно звернути увагу на правову природу захисту прав людини, її предмет, характерні ознаки, а також необхідно дослідити поняття механізму захист прав людини в контексті науки і навчальної дисципліни. Необхідно підготувати короткий конспект-відповідь на питання.

При вивченні другого питання плану необхідно розглянути класифікацію прав людини. Зокрема: 1) за змістом: - фізичні, - особистісні, - культурні, - економічні, - політичні; 2) за значенням для їх носія: - основні, - неосновні; 3) за способом здійснення: - індивідуальні, колективні тощо. Також необхідно звернути увагу на універсальний характер прав людини. Підготувати короткий конспект-відповідь на питання.

Вивчаючи третє питання плану необхідно звернути увагу на таку міжнародну організацію як Ліга Націй. Розглянути цілі створення Ліги Націй та принципи мирного співтовариства націй які були сформовані в 1795 р. І. Кантом. Вивчити основні органи Ліги Націй (Секретаріат, Асамблея, Рада) та інші органи (Постійна палата міжнародного правосуддя, Міжнародна Організація охорони здоров'я, Міжнародна Організація охорони труда тощо).

Питання цільових виступів:

1. Співвідношення міжнародної і національної системи захисту прав людини.

2. Сучасний етап розвитку прав людини з часу прийняття Статуту ООН до наших днів.
3. Ліберальна теорія щодо сутності прав людини.

Теми рефератів:

1. Універсальність прав людини та культурний релятивізм.
2. Міжнародні процедури у сфері контролю за додержанням прав людини.
3. Відповідність конституційних прав та свобод людини в Україні універсальним стандартам Загальної декларації прав людини 1948р.

Література:

Основна: 1, 20, 21, 33

Допоміжна: 8, 10

Тема № 2: Захист прав людини в рамках ООН.

Семінарське заняття № 2: Захист прав людини в рамках ООН.

Навчальна мета заняття: формування цілісного уявлення про захист прав людини в рамках ООН, Загальної декларації прав людини 1948 р. Раді ООН з прав людини.

Кількість годин – 2 год.

Навчальні питання:

1. Статут ООН, Загальна декларація прав людини 1948 р.. Рада ООН з прав людини.
2. Верховний Комісар ООН з прав людини. Процедура 1503.
3. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р. Комітет з прав людини.
4. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. Комітет з економічних, соціальних та культурних прав. Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 р. Комітет з ліквідації дис кримінації щодо жінок. Конвенція ООН про права дитини 1989 р. Комітет з прав дитини.

Методичні вказівки

При розгляді першого питання необхідно дослідити історичні етапи становлення та розвиток Організації Об'єднаних Націй у механізмі міжнародного захисту прав людини, звернути увагу на статут ООН, вивчити основні цілі та завдання ООН, розглянути головні та допоміжні органи ООН. Необхідно підготувати короткий конспект-відповідь на питання.

Вивчаючи друге питання плану необхідно звернути увагу на діяльність Управління Верховного комісару ООН по правам людини, яке очолює Верховний Комісар ООН з прав людини. Розглянути основні напрямки його діяльності та співробітництво з іншими міжнародними організаціями з прав людини (ЮНЕСКО, ЮНІСЕФ та ін.).

Відповідаючи на третє питання плану необхідно проаналізувати Міжнародний Пакт про громадянські і політичні права 1966 р. в основу якого покладено Загальну декларацію прав людини. Розглянути її структуру, зміст, принципи, цілі прийняття, каталог прав та факультативні протоколи до Пакту. Крім того, необхідно вивчити діяльність Комітету з прав людини який наділений загальною та петенційною компетенцією, а також здійснює контроль за дотриманням норм Пакту та здійснює розгляд скарг.

Четверте питання плану передбачає вивченню Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. Комітету з економічних, соціальних та культурних прав. Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 р. Комітету з ліквідації дискримінації щодо жінок. Конвенція ООН про права дитини 1989 р. Комітет з прав дитини.

Питання цільових виступів:

1. Політичний орган з прав людини, поняття та ознаки.
2. Особливість діяльності Верховної Палати ООН з прав людини.
3. Верховний комісар ООН з прав людини.

Теми рефератів:

1. Міжнародна служба з прав людини.
2. Європейська організація жінок-поліцейських.
3. Комітету з насильницьких зникнень. Політика гендерної рівності.

Література:

Основна: 1, 21, 33

Допоміжна: 2, 8, 15

Тема № 3: Захист прав людини в Європі.

Семінарське заняття № 3: Захист прав людини в Європі.

Навчальна мета заняття: формування комплексного наукового уявлення про діяльності органів та суб'єктів, покликаних захищати права людини в Європі.

Кількість годин – 2 год.

Навчальні питання:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950р.: принципи тлумачення, особливості застосування в національному правопорядку.
2. Європейський суд з прав людини: юрисдикція та процедура звернення. Виконання рішень Європейського суду з прав людини в Україні.
3. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р. № 3477-ІУ.

Контроль Комітету Міністрів Ради Європи за виконанням рішень Європейського суду з прав людини.

4. Європейська соціальна хартія (переглянута). Захист прав людини в Європейському Союзі. Хартія основоположних прав Європейського Союзу 2000 р. Діяльність ОБСЄ у сфері визначення та просування стандартів захисту прав людини (Бюро з демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ, Верховний комісар ОБСЄ у справах національних меншин).

Методичні вказівки

Розкриваючи перше питання плану необхідно розпочати з аналізу Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., встановити мету її прийняття, принципи діяльності та розглянути порядок судового механізму захисту визнаних міжнародним правом загальних стандартів політичних, економічних, соціальних і культурних прав та свобод людини в країнах-членах Ради Європи. Необхідно звернути увагу на те, що Конвенція набула чинності для України 11 вересня 1997 року. Проаналізувати принципи тлумачення та особливості застосування її в національному правопорядку.

При вивченні другого питання плану необхідно приділити увагу Європейському суду з прав людини, Розглянути компетенцію, підстави та процедура звернення до Європейському суду. Крім того необхідно звернути увагу на ст. 46 Конвенції про захист прав і основних свобод людини. Це положення створює специфічні правові зобов'язання для держави-відповідача. В Україні відповідно до ст. 3 Закону України „Про виконавче провадження”, рішення Європейського суду з прав людини виконуються Державною виконавчою службою України. Необхідно підготувати короткий конспект-відповідь на питання.

Розглядаючи третє питання плану необхідно звернути увагу на особливості Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини».

Четверте питання плану передбачає розкриття особливостей механізму захисту прав людини закріплених у Європейській соціальній хартії. Хартії основоположних прав Європейського Союзу 2000 р. Діяльність ОБСЄ у сфері визначення та просування стандартів захисту прав людини (Бюро з демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ, Верховний комісар ОБСЄ у справах національних меншин). Необхідно підготувати короткий конспект-відповідь на питання.

Питання цільових виступів:

1. Роль Європейського Суду з прав людини в системі міжнародно-правового захисту прав людини.
2. Правова база щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини закріплених в національному законодавстві.

Теми рефератів:

1. Основні положення Факультативного протоколу до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 р.
2. Міжамериканська комісія з прав людини як регіональний орган, що здійснює контроль за захистом прав людини.
3. Діяльність Бюро з демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ щодо захисту прав людини.

Література:

Основна: 1, 3, 14, 21

Допоміжна: 1, 3, 10, 14

Тема № 4: Інші регіональні системи захисту прав людини.

Семінарське заняття № 4: Інші регіональні системи захисту прав людини.

Навчальна мета заняття: формування цілісного уявлення про міжнародні системи захисту (Міжамериканська, Африканська, Арабська,) в різних країнах, про історію утворення та розвитку, структуру, компетенцію, форми і методи діяльності

Кількість годин – 2 год.

Навчальні питання:

1. Міжамериканська система захисту прав людини.
2. Африканська система захисту прав людини.
3. Субрегіональні системи захисту прав людини в Африці.
4. Арабська система захисту прав людини.
5. Захист прав людини в рамках АСЕАН (Асоціація держав Південно-Східної Азії).

Методичні вказівки

При відповіді на перше питання плану необхідно приділити увагу Міжамериканській системі захисту прав людини, що діє в межах Організації Американських Держав (Північної та Південної Америки). Проаналізувати, Статут Організації Американських Держав, Американська декларація прав та обов'язків людини та Міжамериканська конвенція з прав людини. Встановити основні цілі і принципи діяльності Організації Американських держав, що закріплені у Статуті 1948 року., проаналізувати систему органів ОАД (Генеральна Асамблея, Постійна рада, Міжамериканська економічна і соціальна рада, Міжамериканська економічна і соціальна рада, Міжамериканська рада з питань освіти, науки і культури, Міжамериканський правовий комітет, Міжнародна комісія з прав людини, Генеральний секретаріат). Підготувати короткий конспект-відповідь на питання.

Розглядаючи друге питання плану слід розпочати з вивчення Африканської хартії прав людини і народів, яка стала основою для кодифікації прав людини і народів на африканському континенті. Необхідно, проаналізувати цілі прийняття Хартії та її значення, з урахуванням історичних традицій та цінностей африканських цивілізацій.

Необхідно звернути увагу на Спеціальний розділ Хартії присвячений надзвичайно широким обов'язкам індивідів та гарантіям зазначених прав народів, що встановлені в Хартії як обов'язки держав. Крім того, необхідно вивчити діяльність Африканської комісії з прав людини її склад, функції тощо.

Третє питання плану передбачає вивчення Субрегіональної системи захисту прав людини в Африці. Необхідно визначити мету об'єднання держав, що обумовлюється певними географічними та іншими особливостями. Особливу увагу необхідно звернути на найвпливовіші субрегіональні організації (Економічне співтовариство країн Західної Африки, Спільнота для розвитку країн Південної Африки, Східноафриканське співтовариство, Економічне співтовариство країн Центральної Африки, Міжурядовий авторитет для розвитку та ін.) та надати їм характеристику.

Четверте питання плану має бути розкрито шляхом аналізу основних нормативно-правових актів Ліги Арабських держав у сфері захисту прав людини. Слід звернути увагу на зміст Багдадської конференції з прав людини в арабському світі. Арабську хартію прав людини. Каїрську декларацію прав людини в ісламі. Загальну ісламську декларацію прав людини.

Відповідь на п'яте питання передбачає з'ясування специфіки захисту прав людини у Південно-Східній Азії. Слід розкрити сутність Міжурядової комісії з прав людини а АСЕАН. Окремо слід зупинитися на Декларації прав людини АСЕАН та встановити її основні положення.

Питання цільових виступів:

1. Захист прав жінок в Африці.
2. Світські норми та норми шаріату, особливості поєднання.

Теми рефератів:

1. Загальна ісламська декларація прав людини, правова характеристика.
2. Міжамериканська комісія з прав людини статус та повноваження у сфері захисту прав людини.

Література:

Основна: 1, 45

Допоміжна: 3, 8, 10, 11

Тема № 5: Право на життя.

Практичне заняття № 1 Право на життя.

Навчальна мета заняття: формування цілісного уявлення про право особи на життя яке є невідчужуваним, невід'ємним та непорушним.

Кількість годин: 2 год.

Місце проведення: навчальна аудиторія.

Навчальні питання:

1. Право на життя.
2. Зобов'язання держави щодо права на життя.
3. Практика Європейського суду з прав людини щодо права на життя (справа «Макканн та інші проти Сполученого Королівства» (McCann and Others v. United Kingdom), № 18984/91, рішення Великої палати 1995 р.

Література:

Основна: 45-48, 56

Допоміжна: 3, 8 -11

План проведення заняття:

I. Порядок проведення вступу до заняття.

II. Порядок проведення основної частини заняття.

Справа Заявниця п. Ті Нхо Во є громадянкою Франції, народилась 1967 року, проживає у м. Бурген Бресс (BourgenBresse), Франція. 27 листопада 1991 року, перебуваючи на шостому місяці вагітності, вона прийшла до Загальної лікарні міста Ліона, аби пройти попередньо їй призначений медичний огляд. На той самий день іншій жінці, п. Ті Тхан Ван Во, була призначена операція з видалення спіралі. Лікар під час гінекологічного огляду заявниці, помилково прийнявши її за п. Ті Тхан Ван Во, простромив у неї оболонку плоду. Внаслідок цього заявниці довелося зробити аборт. Після подання заявницею та її чоловіком заяви до компетентних органів щодо лікаря було порушено кримінальну справу і його було звинувачено у необережному заподіянні тілесного ушкодження. 3 червня 1996 року Кримінальний суд м. Ліона виправдав лікаря. 13 березня 1997 року Ліонський апеляційний суд, розглянувши скаргу заявниці на відповідний виправдальний вирок, скасував рішення Кримінального суду м. Ліона і, визнавши лікаря винуватим у вчиненні вбивства через необережність, засудив його до позбавлення волі строком на шість місяців з відтермінуванням виконання цього покарання та до сплати штрафу у розмірі 10 тис. франків. 30 червня 1999 року Касаційний суд скасував вирок Ліонського апеляційного суду і постановив, що дії лікаря не можуть бути кваліфіковані як вбивство з необережності з огляду на те, що людський плід не можна вважати людиною, якій має бути надано кримінальноправовий захист. Ознайомтесь із рішенням Європейського суду з прав людини у справі «Во проти Франції» від 08 липня 2004 року http://medicallaw.org.ua/uploads/media/j02_074_075.pdf <http://docs.pravo.ru/document/view/19382031/>. Охарактеризуйте зміст правової позиції Європейського Суду з прав людини щодо права на життя ембріона.

Справа Після проведення ехографічного обстеження на вісімнадцятому тижні вагітності, заявницю було інформовано про підозру існування вад формування зародка. Вона виявила бажання здійснити аборт у тому випадку, якщо ці підозри підтвердяться. Заявниці було рекомендовано здійснити генетичне обстеження із застосуванням

аміноцентеза, проте пройти таке обстеження вдалося лише на двадцять третьому тижні, після того як багато лікарів, у тому числі її дільничий, неодноразово відмовляли його приписати. Заявниця відновила своє прохання про переривання вагітності, проте марно. Коли, нарешті, через два тижні, вона одержала результат, який підтвердив що зародок страждає на синдром Тернера, було пропущено строк, у межах якого закон дозволяв здійснювати аборт. Вона марно намагалася ініціювати кримінальну справу проти лікарів. Розпочавши цивільне провадження, заявниця домоглася присудження їй компенсації з боку лікарів, за те, що генетичні тести не було проведено вчасно, і за те, що відмова на дозвіл проведення таких тестів не була повідомлена їй у письмовому вигляді. Ознайомтесь із рішенням Європейського суду з прав людини у справі «P.P.(R.R.) проти Польщі» від 26 травня 2011 року.
[https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22tabview%22:\[%22document%22\],%22itemid%22:\[%22001-118058%22\]}2,%22itemid%22:\[%22001-117754%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22tabview%22:[%22document%22],%22itemid%22:[%22001-118058%22]}2,%22itemid%22:[%22001-117754%22]}).

Охарактеризуйте зміст правової позиції Європейського Суду з прав людини щодо права на життя та аборт.

Справа Діана Прітті (Diane Pretty) - громадянка Сполученого Королівства, 1958 року народження, проживає в Лутоні (Luton). Вона помирає від хвороби рухових нейронів - дегенеративної хвороби, яка уражає м'язи і є невиліковною. Хвороба зараз перебуває в запущеній стадії; все тіло заявниці, починаючи від шиї, паралізоване, й очікувана тривалість життя дуже незначна. Однак інтелект заявниці і спроможність приймати рішення не постраждали. З огляду на те, що на останній стадії ця хвороба завдає страждань і приниження, заявниця бажає мати можливість особисто проконтролювати, як і коли вона помре, і позбутися цього страждання та приниження. Хоча, згідно з англійським правом, вчинення самогубства не є злочином, заявниця, внаслідок своєї хвороби, не в змозі вчинити такий крок без допомоги. Однак, відповідно до пункту 1 статті 2 Закону 1961 року про суїцид, допомога іншій особі у вчиненні самогубства є злочином. Пані Прітті бажає дістати таку допомогу від свого чоловіка, але генеральний прокурор відмовив задовольнити її прохання гарантувати у такому випадку звільнення її чоловіка від судового переслідування. Оскарження цієї відмови були безуспішними. Заявниця скаржиться, посилаючись на статтю 2 Конвенції, що людина сама має вирішувати, чи жити їй далі, і що право на смерть є неминучим наслідком права на життя і це право також захищене. Отже, на державу покладено позитивний обов'язок забезпечити в національному законодавстві можливість реалізації заявницею такого права. Ознайомтесь із рішенням Європейського суду з прав людини у справі "Прітті проти Сполученого Королівства" від 26 травня 2011 року
http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/980_210. Охарактеризуйте зміст правової позиції Європейського Суду з прав людини щодо права на життя та евтаназії.

Дайте відповідь на тестові питання та обґрунтуйте їх з посиланням на статті Конвенції.

1. Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод не захищене право на

- достатній життєвий рівень
- право на життя
- право на шлюб
- Право на справедливий суд

2. Хто не наділений правом подавати до Європейського суду з прав людини скарги на порушення Україною прав людини і основоположних свобод

- громадянин України
- держава, що не є стороною Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод
- держава, що є стороною Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод

особа, що незаконно перебуває на території України.

3. Зобов'язання держав-учасниць Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. полягають у

- гарантуванні кожному, хто поважає Конвенцію, дотримання всіх прав і свобод людини;
- гарантуванні розгляду у Верховному Суді України скарг на порушення конституційних прав і свобод

4. Відповідно до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод право на життя належить:

- кожній людині
- кожній людині, окрім засуджених до довічного позбавлення волі
- кожній людині, окрім хворих на невиліковні хвороби
- лише громадянам держави, що є стороною Конвенції

III. Порядок проведення заключної частини заняття.

Заключна частина присвячена аналізу допущених помилок студентами та їх виправленню. Підведення підсумків заняття.

Обговорення мети та завдань наступного практичного заняття.

Тема № 6: Заборона катувань, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання.

Практичне заняття № 2: Заборона катувань, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання.

Навчальна мета заняття: формування цілісного уявлення щодо заборони катувань, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання.

Кількість годин – 2 год.

Місце проведення – навчальна аудиторія

Навчальні питання:

1. Обсяг та складові заборони катувань, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання.

2. Зобов'язання держави щодо заборони катувань, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання.

3. Практика Європейського суду з прав людини щодо заборони катувань, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання (справа «Каверзін проти України», № 23893/03, 2012 р.).

Література:

Основна: 45, 49, 50

Допоміжна: 3, 8, 10, 11

План проведення заняття:

I. Порядок проведення вступу до заняття.

II. Порядок проведення основної частини заняття.

Справа

Заявник, громадянин Німеччини, стверджував, що 31 грудня 2003 року він сів на автобус до Скоп'є. На македонському кордоні виникла підозра щодо дійсності його паспорта. Представники македонською мовою влади опитали його про можливі зв'язки з кількома ісламськими організаціями та групами. Пізніше його помістили в кімнату в готелі в Скоп'є, де його утримували впродовж двадцяти трьох днів. Під час його тримання під вартою він весь час знаходився під наглядом і його неодноразово допитували. Йому відмовляли в проханнях зв'язатися з німецьким посольством. Одного разу, коли він заявив, що збирається піти, йому в голову направили пістолет і погрожували. На тринадцятий день його утримування заявник розпочав голодування, протестуючи проти свого тривалого затримання. 23 січня 2004 року, у наручниках та із зав'язаними очима, його помістили в автомобіль і відвезли в Аеропорт Скоп'є. Там його помістили в кімнату, жорстоко побили кілька чоловіків в масках, його роздягнули та згвалтували предметом в анальний отвір. Після примусового введення супозиторія, йому вдягнули підгузок та темно-синій костюм з короткими рукавами. Тоді, зв'язаний ланцюгом та з мішком на голові, повністю позбавлений сенсорних відчуттів, він був силою відведений до літака ЦРУ, який був оточений агентами македонської служби безпеки, котрі утворили кордон навколо літака. Знаходячись у літаку, заявник був кинутий на підлогу, прикований до неї ланцюгом і йому примусово ввели транквілізатори. У такій позиції заявник був перевезений до Кабула (Афганістан), де він утримувався під вартою впродовж п'яти місяців. 29 травня 2004 року заявника повернули до Німеччини через Албанію. У жовтні 2008 року заявник подав кримінальну скаргу до служби державного обвинувача Скоп'є, але вона була відхилена як необґрунтована. Проаналізуйте фактичні обставини справи. Якого права, гарантованого ЄКПЛ, стосується справа? Чи мало місце порушення права, гарантованого ЄКПЛ? Чи було таке порушення (обмеження) спрямоване

на досягнення правомірної мети? Чи було таке порушення (обмеження) необхідним у демократичному суспільстві?

Справа

У 2002 році заявник вбив шляхом удушення одинадцятирічного хлопчика і сховав його тіло біля ставка. Він вимагав у батьків цього хлопчика викуп і був заарештований невдовзі після того, як заволодів грошима. Його доставили до відділення поліції і допитали про те, де перебуває жертва. Наступного дня, думаючи, що хлопчик ще живий, заступник керівника відділення поліції наказав одному з підлеглих погрожувати заявнику фізичними стражданнями і, за потреби, завдати йому таких страждань, аби змусити його зізнатись, де знаходиться дитина. Послухавшись цього наказу, поліцейський погрожував заявнику, що йому завдасть тяжких страждань спеціально натренована особа. Приблизно через десять хвилин, зі страху зазнати цих страждань, заявник зізнався, де сховав тіло жертви. Тоді поліція відвезла його на місце події, де було знайдене тіло і інші докази, що вказували на вину заявника, наприклад, сліди від протекторів його автомобіля. У рамках наступного кримінального провадження регіональний суд вирішив, що зізнання, зроблене під час дізнання, в жодному разі не може використовуватись як доказ, оскільки було отримане під примусом і з порушенням статті 3 Європейської конвенції. Під час судового розгляду заявник знову зізнався у тому, що скоїв вбивство. Висновки суду спирались на це зізнання та інші докази, включно з тими, які були зібрані після зізнання, до якого заявника примусили під час дізнання. Заявника було засуджено до довічного позбавлення волі, оскарження вироку були безуспішними, проте Федеральний Конституційний суд визнав, що примушування до зізнання у ході дізнання є слідчим методом, забороненим як внутрішнім правом, так і відповідно до Конвенції. У 2004 році двоє працівників поліції, причетні до погроз заявнику, були визнані винними у неправомірному примушуванні і у наказі вдатись до неправомірного примушування під час здійснення посадових повноважень і засуджені до штрафів з відстрочкою виконання, відповідно, 60 євро на день протягом шестидесяти днів і 120 євро на день протягом дев'яносто днів. У 2005 році заявник подав клопотання про надання безоплатної юридичної допомоги для того, щоб ініціювати позов про притягнення до адміністративної відповідальності за психічну травму, завдану йому внаслідок застосованого поліцією методу допиту. Спочатку суди відмовили йому у задоволенні клопотання, але Федеральний Конституційний суд у 2008 році скасував ці рішення. На момент постановлення рішення Європейським Судом, розгляд справи, яка була повернена до регіонального суду, ще тривав. Праналізуйте фактичні обставини справи. Якого права, гарантованого ЄКПЛ, стосується справа? Чи мало місце порушення права, гарантованого ЄКПЛ? Чи було таке порушення (обмеження) спрямоване на досягнення правомірної мети? Чи було таке порушення (обмеження) необхідним у демократичному суспільстві?

Справа

Заявники, Х. – дівчинка 1982 року народження, А. – хлопчик 1984 року народження, В. – хлопчик 1986 року народження та С – дівчинка 1988 року народження, є повнорідними братами та сестрами. Усі вони – громадяни Сполученого Королівства. У жовтні 1997 року сім'я заявників була взята на облік соціальними службами, зокрема посадовою особою, яка відповідає за здоров'я дітей, з огляду на підозри щодо поганого догляду за останніми, а також на повідомлення про те, що Х. Займалася крадіжками продуктів харчування. Протягом наступних чотирьох з половиною років соціальні служби наглядали за сім'єю заявників і надавали їхнім батькам різноманітну допомогу. У жовтні 1989 року, розслідуючи крадіжку, офіцери поліції оглянули кімнати дітей і виявили, що ці кімнати були надзвичайно забруднені, а матраци, на яких спали діти, були мокрі від сечі. У березні 1990 року надійшло повідомлення про крадіжки продуктів харчування у школі, вчинені Х. та А. У вересні 1990 року було повідомлено про синці на обличчях А. та Х.; протягом цього часу до відповідних державних органів надходило чимало повідомлень про те, що заявників зачиняли в їхніх кімнатах, на вікнах яких помітними були сліди екскрементів. Нарешті, 10 червня 1992 року на вимогу матері заявників, яка задекларувала свій намір сильно побити своїх дітей, якщо їх не заберуть відповідні служби, заявників було поміщено до спеціального центру виховання. Психолог, яка оглянула заявників, виявила, що троє старших дітей перебували у стані сильної психологічної збентеженості, напруженості. Вона також зауважила, що за усю свою практику не бачила більш жахливого випадку ставлення до дітей. Громадський адвокат, який представляв їхні інтереси, звернувся з позовом до місцевих органів влади, вимагаючи відшкодування збитків, завданих бездіяльністю з боку останніх, яка виявилась у нездатності цих органів вжити ефективних заходів до захисту дітей та до забезпечення їм належного рівня життя. Проведення у справі було закрито Палатою Лордів. У своєму рішенні від 29 червня 1995 року, яке стосувалося відразу трьох справ, включаючи і справу заявників, Лорд Браун-Вілкінсон постановив, що органи державної влади, зокрема місцеві, не можуть бути притягнуті до цивільно-правової відповідальності через їхню бездіяльність, пов'язану з ненаданням належної допомоги дітям та їх захисту. Праналізуйте фактичні обставини справи. Якого права, гарантованого ЄКПЛ, стосується справа? Чи мало місце порушення права, гарантованого ЄКПЛ? Чи було таке порушення (обмеження) спрямоване на досягнення правомірної мети? Чи було таке порушення (обмеження) необхідним у демократичному суспільстві?

III. Порядок проведення заключної частини заняття.

Заключна частина присвячена аналізу допущених помилок студентами та їх виправленню. Підведення підсумків заняття.

Обговорення мети та завдань наступного практичного заняття.

Тема № 7: Право на свободу та особисту недоторканність

Практичне заняття № 3: Право на свободу та особисту недоторканність

Навчальна мета заняття: формування цілісного уявлення щодо права особи на свободу та особисту недоторканність та зобов'язання держави щодо права на свободу та особисту недоторканність.

Кількість годин – 2 год.

Місце проведення - навчальна аудиторія.

Навчальні питання:

1. Обсяг та складові права на свободу та особисту недоторканність.
2. Зобов'язання держави щодо права на свободу та особисту недоторканність.
3. Практика Європейського суду з прав людини щодо права на свободу та особисту недоторканність (справа «Харченко проти України», № 40107/02, 2011 р.).

Література:

Основна: 38, 41, 43

Допоміжна: 4, 7, 10-12, 15

План проведення заняття:

I. Порядок проведення вступу до заняття.

II. Порядок проведення основної частини заняття.

Справа

Справа «Гарькавий проти України», заява № 25978/07.

30 березня 2004 року Міський суд м. Праги (mestsky soud) визнав заявника винним у скоєнні вбивства та у незаконному зберіганні зброї відповідно і призначив йому покарання у вигляді 14 років позбавлення волі з видворенням з території Чехії відповідно до статті 57 Кримінального кодексу. Суд визнав заявника особою, яка ухиляється від правосуддя, і тому виніс рішення за його відсутності. Інтереси заявника представляв захисник згідно зі статтею 304 Кримінального кодексу. 8 вересня 2004 року Вищий Суд м. Праги (Vrchnisoud).

Розглянувши апеляційну скаргу захисника заявника, залишив рішення Міського суду без змін. Вищий Суд зазначив, що апеляція на це рішення, яка пов'язана з питаннями права, може бути подана до Верховного Суду Чеської Республіки, і що така скарга щодо неправильного застосування права має бути подана захисником протягом 2 місяців з дня отримання копії рішення.

Відповідно до п. 1 статті 306 Кримінально-процесуального кодексу про вищезазначені рішення заявник повідомлявся через його захисника. 7 жовтня 2004 року Міський суд дав санкцію на арешт заявника. Заявник отримав копію рішення Міського суду м. Праги 19 квітня 2006 року.

Вирок направлено до України для виконання. В рішенні від 18 лютого 2010 року. Суд зазначає, що 16 червня 2006 року апеляційний суд м. Києва, розглянувши справу, перекваліфікував запит органів державної влади Чехії щодо передачі кримінального провадження у справі заявника за Європейською конвенцією про передачу провадження у кримінальних справах на запит щодо виконання вироку Міського суду м. Праги від 30 березня 2004 року за Конвенцією про передачу засуджених осіб та Протоколом до неї, хоча жодних клопотань про це не надходило і положення цієї Конвенції і Протоколу не могли бути застосовані до осіб, рішення у справах яких було винесене *in absentia*. Верховний Суд України залишив вказане рішення без змін. Суд не вважає, що таке рішення, прийняте національними судами, відповідає вимогам передбачуваності і законності. Відповідно Суд встановлює, що тримання під вартою заявника з 16 червня 2006 року порушує пункт 1 статті 5 Конвенції. Проаналізуйте фактичні обставини справи. Якого права, гарантованого ЄКПЛ, стосується справа? Чи мало місце порушення права, гарантованого ЄКПЛ? Чи було таке порушення (обмеження) спрямоване на досягнення правомірної мети?

Справа

«Макаренко проти України»: (ст. 5 Конвенції, заява № 622/11, від 30.01.2018 р.) Заявник, громадянин України А.В. Макаренко, звернувся до ЄСПЛ зі скаргою на порушення Україною щодо нього ст.ст. 5, 6, 14, 18 Конвенції у зв'язку з незаконним затриманням та необґрунтовано тривалим триманням під вартою.

Заявника було призначено на посаду Голови Державної митної служби України. Відповідно до досягнених між державами домовленостей, до Заявника звернулися офіційні особи з проханням оформити природний газ у обсязі 11 млрд. куб. м. У 2010 р. Заявник подав у відставку, а Арбітражний інститут Торгової палати м. Стокгольма прийняв рішення щодо незаконної експропріації даного обсягу природного газу.

Проти Заявника було порушено кримінальну справу з мотивів його причетності до згаданих газових операцій. Після допиту Заявника, йому не було дозволено покинути приміщення СБУ, внаслідок чого він перебував там більш як 3 години до моменту порушення проти нього кримінальної справи. Того самого дня Заявника було допитано уже в якості підозрюваного, під час допиту Заявник висловив бажання допомагати слідству. Наступного дня районний суд обрав Заявнику запобіжний захід у вигляді взяття під варту строком на 2 місяці з мотивів тяжкості злочину, у вчиненні якого підозрювався Заявник; потенційного перешкоджання слідству та впливу на свідків (з огляду на колишню високу посаду).

Заявник оскаржив взяття під варту, проте апеляційний суд залишив скаргу без задоволення, а касаційну скаргу Заявника не було розглянуто з формальних підстав. Згодом Заявник оскаржив до іншого районного суду його затримання до моменту відкриття кримінальної справи. Судами різних інстанцій скаргу Заявника було залишено без задоволення.

Строк тримання Заявника під вартою було продовжено судом ще на

один місяць з огляду на необхідність здійснення низки додаткових слідчих дій. Оскарження даного рішення виявилось безрезультатним. Компетентними органами було здійснено перекваліфікацію дій Заявника, а строк тримання під вартою судом знову продовжено з уже наведених мотивів.

У подальшому строк тримання Заявника під вартою було неодноразово продовжено, а його клопотання про звільнення під підписку про невиїзд - відхилено. Апеляційний суд звільнив Заявника з-під варти під підписку про невиїзд, а районний суд визнав його винним за обвинуваченням та засудив до чотирьох років позбавлення волі зі звільненням від відбування покарання. Через два роки Заявника визнано таким, що не мав судимості. Проаналізуйте фактичні обставини справи. Якого права, гарантованого ЄКПЛ, стосується справа. Яке порушення щодо заявника було під час допиту?. В чому полягає презумція на користь звільнення особи. Коли необхідно застосовувати альтернативні методи.

Справа

«Сінькова проти України» ст. 5, ст. 10 Конвенції, заява № 39496/11, від 27.02.2018 р.

У 2010 р. 19-річна Заявниця разом з іншими учасниками творчого об'єднання взяла участь у акції, яка повинна була привернути увагу громадськості до нецільового використання природних ресурсів (газу) та незадовільних умов життя ветеранів війни. Заявниця приготувала яєшню, а двоє її знайомих посмажили сосиски на Вічному вогні на могилі Невідомого солдата у Києві. Дані дії було знято на відео та у подальшому викладено у мережу Інтернет з поясненням щодо мотивів акції. Працівники міліції були свідками дій Заявниці, проте обмежилися зауваженнями щодо неналежної поведінки. У подальшому до міліції було подано скарги на дії учасників акції, які були розцінені як наруга над могилою Невідомого солдата, з метою притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності. Заявницю було оголошено в розшук, та у подальшому затримано за ухвалою суду. Під час допиту Заявниця покалася у скоєному, проте наголосила, що єдиною метою її дій був протест проти нецільового використання газу. Судом було обрано запобіжний захід у вигляді взяття під варту до розгляду справи. Після складання і направлення обвинувального висновку на розгляд суду, Заявниця подала клопотання про звільнення з-під варти під підписку про невиїзд; клопотання було відхилене судом. Згодом за повторним клопотанням Заявниці її було звільнено під підписку про невиїзд.

Вироком суду Заявницю було визнано винною у вчиненні наруги над могилою Невідомого солдата та засуджено до позбавлення волі на строк три роки зі звільненням від відбування покарання з іспитовим строком на два роки. У день ухвалення рішення Заявницю було звільнено від відповідальності у зв'язку з передачею її на поруки трудовому колективу. Заявниця оскаржила рішення в апеляції, стверджуючи, що в її діях був відсутній склад злочину, оскільки вони не мали на меті наругу над

могилою, суспільними і релігійними традиціями. Апеляційний суд залишив вирок без змін, відзначивши, що наруга може мати різні форми, а обмеження права на свободу вираження поглядів Заявниці переслідувало законну мету. Касаційну скаргу Заявниці було залишено без задоволення. Заявниця звернулася до ЄСПЛ стверджувала про порушення статті 5 Конвенції у зв'язку з тим, що вважала первинне затримання та тримання під вартою незаконними. На думку Заявниці, в силу нечіткості формулювання положень Кримінального кодексу України, її дії не можна вважати наругою над могилою. Заявниця також стверджувала, що ніколи не переховувалася, отже підстави для оголошення її в розшук були відсутні. Заявниця також скаржилася, що її тримання під вартою з 29 травня (після закінчення строку дії тримання під вартою згідно постанови суду) до 17 червня 2011 року (до продовження строку дії запобіжного заходу) було незаконним. ЄСПЛ встановив правомірність притягнення Заявниці за публічну акцію до кримінальної відповідальності з огляду на переслідувану законну мету. Водночас, ЄСПЛ чотирма голосами проти трьох констатував, що статтю 10 Конвенції не було порушено. ЄСПЛ погодився із аргументом Уряду, що попри те, що обмеження права Заявниці на свободу вираження поглядів дійсно відбулося, воно переслідувало законну мету захисту моралі та прав інших осіб. ЄСПЛ підкреслив, що Заявниця могла скористатися іншими можливостями висловити свій протест, зокрема такими, які б не порушували норми кримінального права, не ображали пам'ять про загиблих воїнів і почуття ветеранів. Більше того, попри притягнення Заявниці до кримінальної відповідальності, вона жодного дня не відбувала покарання – таким чином, оскаржуваний захід був співмірним з її правами і свободами.

Проаналізуйте фактичні обставини справи. В чому полягало порушення ст.5 Конвенції на думку ЄСПЛ щодо заявниці? Проаналізуйте окрему думку суддів щодо ст.10 рішення ЄСПЛ.

III. Порядок проведення заключної частини заняття.

Заключна частина присвячена аналізу допущених помилок студентами та їх виправленню. Підведення підсумків заняття.

Обговорення мети та завдань наступного практичного заняття.

Тема № 8: Право на повагу до приватного і сімейного життя, житла та кореспонденції

Практичне заняття № 4: Право на повагу до приватного і сімейного життя, житла та кореспонденції.

Навчальна мета заняття: сформувати цілісне уявлення про обсяг та складові права на повагу до приватного і сімейного життя, житла та кореспонденції.

Кількість годин – 4 год.

Місце проведення – навчальна аудиторія

Навчальні питання:

1. Обсяг та складові права на повагу до приватного і сімейного життя, житла та кореспонденції.
2. Зобов'язання держави щодо права на повагу до приватного і сімейного життя, житла та кореспонденції.
3. Практика Європейського суду з прав людини щодо права на повагу до приватного життя (справа «С. і Марпер проти Сполученого Королівства» (S and Marper v. United Kingdom), №№ 30562/04, 30566/04, рішення Великої палати 2008 р.). Практика Європейського суду з прав людини щодо права на повагу до сімейного життя (справа «Савіні проти України», № 39948/06, 2008 р.; справа «М.Р. і Д.Р. проти України», № 63551/13, 2018 р.).
4. Практика Європейського суду з прав людини щодо права на повагу до житла (справа «Німіц проти Німеччини» (Niemietz v. Germany), № 13710/88, 1992 р.; справа «Кривіцька та Кривіцький проти України», № 30856/03, 2011 р.).

Література:

Основна: 38, 41, 43

Допоміжна: 4, 7, 10-12, 15

План проведення заняття:

I. Порядок проведення вступу до заняття.

II. Порядок проведення основної частини заняття.

Справа

Пані Джоанна Ейрі, громадянка Ірландії, 1932 р.н.. У 1953 р. вийшла заміж, має чотирьох дітей, наймолодший перебуває на її утримванні. У червні 1972 р. чоловік пані Ейрі, - який раніше був засуджений за завдання їй побоїв, залишив подружній дах у Корку. Жити туди він не повернувся. В Ірландії на той час розірвання шлюбу шляхом розлучення було неможливе. Однак подружжя могло укласти угоду про окреме проживання. Зробивши кілька безуспішних спроб укласти таку угоду з чоловіком, пані Ейрі спробувала, починаючи з 1972 р., домогтися судової ухвали про окреме проживання, яке виноситься Високим Судом. Вона консультувалася у юристів, але не змогла знайти нікого, хто погодився діяти за її дорученням. Безкоштовна судова допомога у справах такого роду не надається, а пані Ейрі не мала достатньо коштів, щоб самій сплатити вартість судового процесу. Скаргу було визнано частково прийнятною 7 липня 1977 р.

Проаналізуйте справу Ейрі (Airey) проти Ірландії. Яке рішення від 9 жовтня 1979р. було прийнято ЄСПЛ? Чи була скарга визнана прийнятною? Чи було на думку суддів порушення ст.8 Конвенції (право на повагу,) щодо заявниці.

Справа

Справу розпочато за двома заявами (№№ 30562/04 та 30566/04) проти Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії,

поданими 16 серпня 2004 року до Суду відповідно до статті 34 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (“Конвенція”) двома британськими громадянами, паном С. (S.; “перший заявник”) та паном Майклом Марпером (Michael Marper; “другий заявник”). Голова Великої палати погодився з проханням першого заявника не розкривати його ім’я (пункт 3 правила 47 Регламенту Суду).

Суть справи: Обидва заявники просили знищити їхні відбитки пальців та зразки ДНК, але в обох випадках поліція відмовилася це зробити. Заявники звернулися до суду з проханням перевірити обґрунтованість рішень поліції не знищувати їхні відбитки пальців та зразки ДНК. Адміністративний суд відхилив їхню скаргу. Апеляційний суд залишив рішення адміністративного суду без змін. Заявники не погодившись з рішенням національних суддів звернулися до ЄСПЛ.

Посилаючись на статтю 8 та статтю 14 Конвенції, заявники скаржилися до Суду на те, що органи влади держави-відповідача продовжують зберігати їхні відбитки пальців, зразки клітин та профілі ДНК після того, як провадження за кримінальними справами стосовно них або завершилося винесенням виправдувального вироку, або було закрито.

Рішенням ЄСПЛ вимоги заявників задоволено частково.

Проаналізуйте рішення ЄСПЛ щодо заяви «С. і Марпер проти Сполученого Королівства» (S and Marper v. United Kingdom). Чи мало місце на думку суддів ЄСПЛ втручання держави у приватне життя особи? Чи зачіпають персональні дані які зберігає влада, будь які сторони приватного життя особи? Які три категорії інформації приватного характеру, що є персональними даними за змістом положень конвенції про захист даних були затронуті в даній справі? Чи було на думку суду порушення ч.1 ст. 8 Конвенції? Чи було порушення ст.14 Конвенції, щодо стверджуваного права.

Справа

Справу розпочато за заявою «Савіни проти України», № 39948/06, 2008 р. Заявники, які є чоловіком та жінкою, відповідно 1957 та 1956 р. н., є громадянами України і проживають у м. Ромни. Вони є сліпими від народження. З 1990 до 2006р., п. Савін офіційно працював на підприємстві Українського товариства сліпих. У 2006 році п. Савін досягнув пенсійного віку та був звільнений з огляду на скорочення штатів. Заявниця перестала працювати ще на початку 90-х р. З 1997 року сім’я заявників проживала у двох державних двокімнатних квартирах. У цих квартирах не було гарячої води та каналізації, а для опалення помешкання використовувалась піч. У сім’ї Савіних було семеро дітей (які народилися між 1991 та 2001 роками). У лютому 1998 року четверо перших дітей були взяті під опіку держави, з огляду на неспроможність заявників надати їм належну турботу та виховання. У 1997 році найстарший син, який залишався під опікою батьків теж був прийнятий до школи-інтернату. Кілька разів між 1998 та 2004 роком УТОС надавав заявникам допомогу. У 2004р. Роменський прокурор на запит служби у справах неповнолітніх ініціював судовий

процес про взяття трьох наймолодших дітей заявників під державну опіку. 2 грудня 2004 року суд, вислухавши сім'ю Савіних, службу у справах неповнолітніх та орган опіки і піклування, задовольнив позов прокурора. Заявники подали апеляційну скаргу на таке рішення. Апеляційний суд відхилив їхню скаргу, підтримавши рішення суду першої інстанції про те, що залишення дітей із заявниками ставить під загрозу їхнє життя, здоров'я та моральне виховання. У 2006 року касаційну скаргу заявників було відхилено Верховним Судом України. Заявники не погодились з рішеннями національних судів та оскаржили до ЄСПЛ. Рішенням ЄСПЛ заява частково задоволена.

Проаналізуйте рішення ЄСПЛ щодо заяви Савіни проти України? Проаналізуйте національне законодавство на повагу до сімейного життя. Чи є скарга прийнятною? Чи мало місце втручання у права заявників гарантоване ст.8 Конвенції? Чи було втручання необхідним в демократичному суспільстві? Чи було стверджуваних порушення статті 14 у поєднанні зі ст.8 Конвенції? В чому полягало стверджуваних порушення ст.6 Конвенції?

Справа

Справу порушено за заявою (№ 30856/03), поданою проти України громадянами України пані Г. Кривіцькою (далі - заявниця) та паном Я.Кривіцьким (далі - заявник) відповідно до статті 34 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

16 липня 1992 року Є.Б., 1908 року народження, прописала заявницю до своєї квартири як постійну мешканку, в березні 1993 року склала заповіт та заповіла квартиру заявниці. Натомість заявниця мала піклуватися про Є.Б. 5 січня 1993 року заявника, тоді неповнолітнього, як члена сім'ї своєї матері також було прописано до квартири Є.Б. як постійного мешканця. Заявники переїхали до квартири, дбали про її утримання, робили певні ремонтні роботи. У 1995 та 1996 роках дружину заявника та двох її дітей від попередніх зв'язків, 1988 та 1989 років народження, також було прописано як постійних мешканців у цій же квартирі. Пізніше заявник усиновив цих дітей (у 1996 р.) та розлучився з їх матір'ю (у 1998 р.). 18 грудня 1998 року Є.Б. померла. Після її смерті заявниця дізналась, що у 1996 та 1998 роках Є.Б. склала ще два заповіти та заповіла ту саму квартиру іншим особам. 12 березня 1999 року заявниця звернулась до суду з позовом про визнання цих двох заповітів недійсними. 3 квітня 2001 року прокурор Ленінградського району м. Києва, діючи в інтересах держави, приєднався до провадження у справі заявниці з вимогою визнання недійсними всіх заповітів Є.Б., включаючи заповіт, складений у 1993 році на користь заявниці. 8 червня 2001 року Ленінградський районний суд м. Києва задовольнив вимогу прокурора. Апеляційні скарги сторін на це рішення були повернуті як такі, що не відповідали процесуальним вимогам, і рішення набрало законної сили. У квітні 2002 року ДПІ Святошинського району м. Києва зареєструвала право держави на квартиру Є.Б. як на майно померлої особи, у якої немає

спадкоємців ні за законом, ні за заповітом. У травні 2002 року Державна податкова інспекція звернулася до суду із позовом до заявників про визнання їхньої прописки недійсною. За результатами розгляду, суд ухвалив рішення, яким було задоволено вимоги Державної податкової інспекції у Святошинському районі м. Києва. Апеляційний суд м. Києва підтвердив обґрунтування суду першої інстанції. Верховний Суд України також, встановив що суди нижчих інстанцій дали належну оцінку доказам і правильно застосували законодавство. Непогодившись з рішенням національних судів, заявниця звернулася до ЄСПЛ.

Проаналізувати рішення ЄСПЛ щодо заяви Г.Кривіцької та Я.Кривіцького. Яке право на думку заявниці було порушено. Чи є конкретне місце проживання «житлом», яке підлягає захисту на підставі пункту 1 статті 8 Конвенції. Що на думку суддів ЄСПЛ являє собою втручання у право заявника на повагу до його житла? Чи було на думку суду порушення ст. 8 Конвенції?

III. Порядок проведення заключної частини заняття.

Заключна частина присвячена аналізу допущених помилок студентами та їх виправленню. Підведення підсумків заняття.

Обговорення мети та завдань наступного практичного заняття.

Тема № 9: Свобода думки, совісті і релігії

Семінарське заняття № 5: Свобода думки, совісті і релігії

Навчальна мета заняття: формування загального уявлення про забезпечення та захист права на свободу думки, совісті та релігії в контексті захисту прав людини на міжнародному просторі.

Кількість годин – 2 год.

Навчальні питання:

1. Обсяг та складові права на свободу думки, совісті і релігії.
2. Зобов'язання держави щодо права на свободу думки, совісті і релігії.
3. Практика Європейського суду з прав людини щодо права на свободу думки, совісті і релігії (справа «Коккінакіс проти Греції» (Kokkinakis v. Greece) № 14307/88, 1993 р.).

Література:

Основна: 26, 38, 41

Допоміжна: 7, 11, 12

Методичні вказівки

Відповідь на перше питання плану має розпочинатися з аналізу Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (ст.8), Хартії основоположних прав Європейського Союзу (ст.14), Декларації про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на основі релігії чи переконань. Необхідно підготувати короткий конспект-відповідь на питання.

Друге питання плану передбачає зосередження уваги на Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, зокрема статті 9. В межах даного питання необхідно визначити сферу застосування Конвенції (свобода совісті, свобода думки, свобода переконання, віросповідання та ін.). Крім того, необхідно розмежувати поняття права мати переконання і права його сповідувати. Необхідно підготувати короткий конспект-відповідь на питання.

Зокрема необхідно звернути, особливу увагу на юридичний статус релігійних організацій в міжнародному просторі. Розглянути поняття державна та не державна церква. В межах даного питання особливу увагу слід приділити. Необхідно підготувати короткий конспект-відповідь на питання.

При розгляді третього питання плану потрібно проаналізувати практику ЄС з прав людини щодо права на свободу думки, совісті і релігії, на прикладі справи «Коккінакіс проти Греції» (Kokkinakis v. Greece) № 14307/88, 1993 р.). В межах даного питання необхідно, визначити Чи мало місце втручання держави в право заявника, гарантоване Конвенцією. Чи було таке втручання здійснено на підставі закону. Чи були засоби, що використані пропорційні законним цілям, що ставилися під час такого втручання. Необхідно підготувати короткий конспект-відповідь на питання.

Питання цільових виступів:

1. Правові аспекти свободи совісті, поглядів і релігії в рамках ЄС.
2. Імплементация рекомендації ЄСПЛ в ЄСПЛ національне законодавство.

Теми рефератів:

1. Вплив прецедентного права ЄС на законодавство України в сфері віросповідань.
2. Застосовування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод в Україні щодо вираження своїх поглядів та віросповідань.
3. Конвенція про захист прав людини як джерело права.

Тема № 10: Свобода вираження поглядів

Практичне заняття № 5: Свобода вираження поглядів

Навчальна мета заняття: формування загального уявлення про принципи законодавства про свободу інформації, принципи свободи вираження поглядів і їх захисту, діяльність та захист ЗМІ.

Кількість годин – 2 год.

Місце проведення – навчальна аудиторія

Навчальні питання:

1. Обсяг та складові права на свободу вираження поглядів.
2. Зобов'язання держави щодо права на свободу вираження поглядів.

3. Практика Європейського суду з прав людини щодо права на свободу вираження поглядів (справа «Лінгенс проти Австрії» (Lingens v. Austria), № 9815/82, 1986 р.; справа «Швидка проти України», № 17888/12, 2014 р).

Література:

Основна: 48-50, 56

Допоміжна: 3, 8, 15

План проведення заняття:

I. Порядок проведення вступу до заняття.

II. Порядок проведення основної частини заняття.

Справа

Справа «Беда проти Швейцарії» (Bédat v. Switzerland) (Заява № 56925/08).

Заявник стверджував, що покарання у вигляді штрафу, накладеного на нього за результатами кримінального провадження у зв'язку з публікацією інформації, яка містила таємницю слідства, порушило його право на свободу вираження поглядів, гарантованого статтею 10 Конвенції.

Заявник за фахом журналіст. 15 жовтня 2003 року опублікував у щотижневику «L'Illustré» статтю під заголовком «Трагедія на лозаннському мосту – версія зірвиголови – допит божевільного водія» («Drame du Grand-Pont à Lausanne – la version du chauffard – l'interrogatoire du conducteur fou»). Ця стаття стосувалася кримінального провадження у справі проти М. Б. – водія, узятото під варту після інциденту 8 липня 2003 року, коли він скоїв наїзд на пішоходів, після чого кинувся з мосту (Grand-Pont) у м. Лозанні. Інцидент, унаслідок якого загинули три особи, а ще вісім отримали тілесні ушкодження, викликав у Швейцарії багато емоцій і суперечок. В статті автор викладає запитання, які поліцейські та слідчий суддя ставили підсудному, та відповіді М. Б. У статті також зазначено, що М. Б. «інкримінують умисне вбивствої, як альтернативу, вбивство, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, створення загрози життю та серйозні порушення правил дорожнього руху», а також вказано, що водій «не розкаюється». Публікація містить декілька фотографій листів, які М. Б. надіслав слідчому судді. Стаття також містить стислий виклад під назвою «Він з глузду з'їхав...» («Il a perdu la boule...») та заяви дружини М. Б. і його лікаря. М. Б. не звертався з позовом проти заявника. Однак кримінальне провадження щодо заявника було ініційовано прокурором за фактом публікації таємних документів. Постановою від 23 червня 2004 року слідчий суддя Лозанни призначив заявникові покарання у вигляді позбавлення волі на один місяць із відтермінуванням виконання вироку на один рік. За клопотанням заявника про скасування постанови, Поліцейський суд Лозанни рішенням від 22 вересня 2005 року змінив вирок з позбавлення волі на штраф у розмірі 4 000 швейцарських франків. Заявник подав касаційну скаргу з питань права. 30 січня 2006 року

Касаційний суд кантону Во з кримінальних справ відмовив в задоволенні касаційної скарги заявника. Заявник не погодившись з даним рішенням оскаржив його до ЄСПЛ.

Проаналізуйте рішення ЄСПЛ по даній справі. Чи було порушено заявником ст.10 в контексті таємної інформації? Чи були в діях заявника добросовісність у доступі до інформації та форма опублікування?

Проаналізувати Закон України «Про інформацію».

Дайте визначення поняття Інформація. Які ви знаєте види інформації. Що являє собою інформація з обмеженим доступом.

Справа

Пан Петер Лінгенс, журналіст, в жовтні 1975 року опублікував в австрійському журналі "Profil" дві статті, в яких критикував колишнього австрійського канцлера пана Бруно Крайські за підтримку колишніх членів SS та за сприяння терпимому ставленню до колишніх нацистів. У двох статтях, названих "Справа Петера" та "Примирення з нацистами, однак яке?" пан Лінгенс критикував колишнього австрійського канцлера за його ставлення до Австрійської ліберальної партії, лідер якої пан Фрідріх Петер зовсім не соромився свого нацистського минулого. Пан Лінгенс визначив таке ставлення пана Крайські як "відсутність такту" по відношенню до жертв нацистського режиму, яке підтримувалося відсутністю громадського обговорення минулого Австрії. Ставлення пана Крайські щодо публічних обвинувачень пана Петера в співробітництві з нацистами було засуджене паном Лінгенсом як таке, що може вважатися "найганебнішим опортунізмом". Однак найбільш важливим, як підкреслив пан Лінгенс, був той факт, що подібне ставлення такої впливової політичної фігури як канцлер Австрії, оскільки його погляди та вислови мають вплив на громадську думку, не може розглядатися інакше як "аморальне та негідне."

Колишній канцлер розпочав проти пана Лінгенса два судових провадження про наклеп на підставі тих висловів, які вживав останній, для відтворення публічної позиції пана Крайські стосовно колишніх нацистів: "найганебніший опортунізм", "аморальне", "негідне". Австрійські суди визнали пана Лінгенса винним в наклепі, оскільки він не зміг довести правдивість своїх думок, та оскільки такі вислови були поза межами допустимої судами критики пресою політичних діячів. На пана Лінгенса було накладено штраф в розмірі 20 000 австрійських шилінгів, а його статті було конфісковано.

В 1982 році пан Лінгенс подав заяву до Європейського Суду з прав людини проти Австрії, оскаржуючи своє засудження за наклеп. Він прохав Суд визначити, чи було його засудження порушенням Австрією своїх зобов'язань згідно зі статтею 10 Конвенції.

Санкції, накладені на пана Лінгенса за критику відсутності відкритої громадської дискусії щодо нацистського минулого Австрії, були кваліфіковані Європейським Судом як порушення статті 10 Європейської конвенції. В своєму рішенні Суд підтвердив свободу думки та право журналіста поширювати ідеї, навіть критичні по відношенню до

провідного австрійського політика, а не тільки право журналіста інформувати громадськість.

Проаналізуйте дане рішення ЄСПЛ. Чи було порушено по відношенню до заявника ст.10 Конвенції? Чи мав право журналіст згідно рішення ЄСПЛ поширювати ідеї, по відношенню до провідного австрійського політика (Суд підтвердив свободу думки та право журналіста поширювати ідеї, навіть критичні)?

Справа

Справу було розпочато за заявою № 17888/12, яку подала до ЄСПЛ пані Галина Миколаївна Швидка, яка 24 серпня 2011 року, після офіційної церемонія покладання вінка до пам'ятника Тарасу Шевченку, підійшла до покладеного паном Януковичем вінка та відірвала частину стрічки з написом «Президент України В.Ф. Янукович», не пошкодивши сам вінок. Цим вона хотіла висловити свою позицію, що через низку причин пан Янукович не може називатися Президентом України.

30 серпня 2011 року Шевченківський районний суд м. Києва визнав заявницю винною у вчиненні дрібного хуліганства у зв'язку подією 24 серпня 2011 року та наклав на неї стягнення у вигляді адміністративного арешту строком на десять діб. Суд пояснив, що він вирішив застосувати таке покарання з огляду на характер вчиненого правопорушення, цинічне ставлення заявниці та невизнання нею своєї провини. Не погодившись з даним рішенням, заявниця звернулася до ЄСПЛ.

Проаналізуйте дане рішення ЄСПЛ. Чи було на думку суду порушення ст.10 Конвенції. Чи міра покарання яка була застосована до заявниці є обґрунтованою та необхідною? Чи погоджуєтесь ви з рішенням національних судів.

III. Порядок проведення заключної частини заняття.

Заключна частина присвячена аналізу допущених помилок студентами та їх виправленню. Підведення підсумків заняття.

Обговорення мети та завдань наступного практичного заняття.

Тема № 11: Свобода зібрань та об'єднання.

Практичне заняття № 6: Свобода зібрань та об'єднання.

Навчальна мета заняття: формування загального уявлення про право на свободу мирних зібрань і свободу об'єднання з іншими особами, включаючи право створювати профспілки та вступати до них для захисту своїх інтересів.

Кількість годин – 2 год.

Місце проведення – навчальна аудиторія.

Навчальні питання:

1. Обсяг та складові права на свободу зібрань та об'єднання.
2. Зобов'язання держави щодо права на свободу зібрань та об'єднання.

3. Практика Європейського суду з прав людини щодо права на свободу зібрань та об'єднання (справа «Веніамін Тимошенко та інші проти України», № 48408/12, 2014 р.).

Література:

Основна: 11, 18, 20

Допоміжна: 9, 10, 11

План проведення заняття:

I. Порядок проведення вступу до заняття.

II. Порядок проведення основної частини заняття.

Завдання

Право на свободу зібрань є основним правом у демократичному суспільстві як і право на свободу вираження поглядів, є однією з основоположних у суспільстві. В межах даного питання необхідно розглянути **«Керівні принципи зі свободи мирних зібрань, підготовлені Європейською комісією за демократію через право»** (ОБСЄ, Варшава, 2007).

Що згідно п. 2.2. «Керівних принципів» встановлює: «Позитивне зобов'язання держави щодо сприяння мирним зібранням та їх захисту?»

Що передбачає принцип «пропорційності» згідно Керівних принципів?»

Завдання

Проаналізуйте рішення по справам Баранкевич проти Росії (Страсбург, 26 липня 2007 року); Джавит Ан проти Туреччини» (Djavit An v. Turkey), і рішення у справі «Коккінакіс проти Греції»,

Чи повинні на думку суду, держави утримуватися від застосування довільних заходів, які можуть бути перешкодою праву збиратися мирно?

Чи може на думку суду, в силу п. 2 ст. 11 і п. 2 ст. 9 Конвенції, бути виправданим втручання в будь-який з прав, передбачених названими статтями?

Завдання

Проаналізуйте Постанову Європейського суду у справі Алексєєв проти Російської Федерації (Alekseyev v. Russia), скарги № 4916/07, 25924/08 і 14599/09.

Що згідно рішення ЄСПЛ, є обов'язком Договірних Держав?

В якій статті Загальної декларації прав людини, прийнятої Генеральною асамблеєю ООН 10 грудня 1948 закріплено право громадян на проведення мирних зібрань?

Що являє собою позитивне та негативне зобов'язання?

Завдання

Проаналізуйте справу «Веніамін Тимошенко та інші проти України», № 48408/12, 2014 р.

У справі **Веніамін Тимошенко та інші проти України** заявники, п. Веніамін В'ячеславович Тимошенко, п. Андрій Миколайович Бородин, пані Ольга Валеріївна Іванова, п. Олег Петрович Пушняк та п. Тарас

Олександрович Товстий, скаржились, що заборона страйку працівників компанії «АероСвіт» порушувала їхні права, гарантовані статтею 11 Конвенції.

Чи визнав суд порушення права на свободу зібрань через заборону страйку працівників та членів профспілки ЗАТ «Авіакомпанія «АероСвіт»?

Який висновок зробив суд по даній справі?

Які питання були порушені щодо індивідуального та загального характеру?

Які рекомендації надав суд у цій справі?

III. Порядок проведення заключної частини заняття.

Заключна частина присвячена аналізу допущених помилок студентами та їх виправленню. Підведення підсумків заняття.

Обговорення мети та завдань наступного практичного заняття.

Тема № 12: Право на власність.

Практичне заняття № 7: Право на власність.

Навчальна мета заняття: формування загального уявлення власність, володіння, користування та розпорядження власність.

Кількість годин – 2 год.

Місце проведення – навчальна аудиторія

Навчальні питання:

1. Обсяг та складові права на власність.
2. Зобов'язання держави щодо права на власність.
3. Практика Європейського суду з прав людини щодо права на власність (справа «Спорронг і Лоннрот проти Швеції» (Sporrong and Lonnroth v. Sweden), №№ 7151/75, 7152/75, 1982 р.; справа «Лоїзиду проти Туреччини» (Loizidou v. Turkey), № 15318/89).

Література:

Основна: 13-20

Допоміжна: 3, 8, 15

План проведення заняття:

I. Порядок проведення вступу до заняття.

II. Порядок проведення основної частини заняття.

Завдання

Захист власності викладено у ст.1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Дана стаття складається з трьох частин. Ч. 1 ст. 1 Першого протоколу до Конвенції є положення про право мирно володіти своїм майном. Тлумачення цього положення як захисту права власності було здійснено Європейським судом з прав людини у справі Маркс проти Бельгії (Marckx v. Belgium), заява №6833/74 від 13.07.1979р.

Ms. Паула Маркс, будучи незаміжньою, народила дочку в 1973 році.

Згідно бельгійського законодавства, юридичний зв'язок між

незаміжньою матір'ю і її дитиною не було наслідку простого факту народження. Щоб створити зв'язок, мати повинна була або визнати материнство в конкретному процесі, або усиновити дитину.

У обох випадках права спадкоємства дитини залишалися менше тих, які дитина, народжена в шлюбі, отримала автоматично.

Проаналізуйте данну справу. Яке рішення, суд прийняв у даній справі?. Чи було на думку суду, порушення статті 8 Європейської конвенції про права людини, статті 14 Конвенцій в сукупності із статтею 8, та в сукупності із статтею 1 Протоколу №1 (майнові права). Чи було окремо порушення ст. 1 Протокола № 1 Конвенції. Чи було присудження компенсації по данній справі.

Завдання

Справа Гентрих проти Франції (Hentrich v. France), заява № 13616/88, рішення від 22.09.1994 р. У цій справі Заявник зазначав про порушення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції у зв'язку з незаконною експропріацією майна. Як встановлено судом, у 1979 р. заявник придбав 6766 кв. метрів землі у Страсбурзі. Продаж було здійснено за умови, що ельзаське товариство SAFER (товариство землеустрою та сільського впорядкування) протягом 2-х місяців з дати продажу не скористається своїм купівельним привілеєм.

Проаналізуйте дану справу. Чи було дотримано принципу пропорційності в даній справі? Чи було порушено принцип справедливої рівноваги?

Завдання

Справа Брумареску до Румунії (Brumărescu v. Romania) рішення 28.10.1999 р.

У справі Брумареску проти Румунії заявника було позбавлено права власності на будинок на підставі акту №92/1950 про націоналізацію. Заявник звернувся до суду, який у 1993 р. визнав націоналізацію за актом №92/1950 помилкою. Суд постановив, що націоналізація була незаконною і примусовою з боку держави, а отже, держава не може посилатися на наявний припис щодо набуття права власності. Це рішення набуло законної сили та не оскаржувалося. 01.03.1995 р. Верховний Суд за заявою прокурора скасував рішення від 09.12.1993 р. та відхилив вимоги заявника. Не погодившись з даним рішенням заявник звернувся до ЄСПЛ.

Праналізуйте дане рішення. Яке рішення прийняв ЄСПЛ. Чи визнав ЄСПЛ порушення ст. 1 Коненції? Чи погоджуєтесь ви з рішенням ЄСПЛ. Обґрунтуйте свою

Завдання

Справа «Спорронг і Лоннрот проти Швеції» (Sporrong and Lonnroth v. Sweden. Ці дві заяви стосуються наслідків довгострокових дозволів на експропріацію та заборони щодо будівництва на території правособ'єкта "Маєток покійного п. Е. Спорронга" та на ділянці пані І. М. Лоннрот, яким належить ця власність. Маєток Спорронга, який має правособ'єктність, складається з нерухомого майна пані М. Спорронг,

п. К.-О. Спорронга та пані Б. Атмер, які є співспадкоємцями покійного п. Е. Спорронга. Вони проживають у Стокгольмі та поблизу Стокгольма. Їм належить нерухомість: земельна ділянка, яка міститься в районі Лоуер Норрмальм у центральному Стокгольмі і відома як "Ріддарен N 8", а також будинок на ній, побудований у 1860 році.

Заявники скаржилися на безпідставне втручання в їхнє право на мирне володіння своїм майном. Вони також стверджували, що було порушено пункт 1 статті 6 Конвенції, оскільки суди Швеції не спромоглися вирішити питання експропріації та компенсації упродовж розумного строку, а також вони не мали ефективного засобу правового захисту в національному органі від порушень їхніх прав, порушень, які були спричинені дозволами на експропріацію та заборону на будівництво.

Проаналізувати рішення ЄСПЛ по даній справі. Чи було на думку суду втручання у право заявників на власність? Чи була фактична експропріація? Чи було стверджуване порушення ст.ст. 17, 18 Конвенції? В чому полягала окрема думка судді Волша (яка частково не збігалась з позицією більшості).

Завдання

Справа «Лоїзиду проти Туреччини» (Loizidou v. Turkey), № 15318/89, рішення Великої палати 1996 р).

Проаналізуйте дану справу? Чи було порушення ст. 1 Протоколу №1 Конвенції. В чому полягала окрема думка судді Бернхарда? Окрема думка судді Ямбрека? Окрема думка судді Гелькюкю. Ваша думка з приводу даних доводів. Що стосується юрисдикції суда по даній справі? Що стосується питань прийнятності в даному випадку?

III. Порядок проведення заключної частини заняття.

Заключна частина присвячена аналізу допущених помилок студентами та їх виправленню. Підведення підсумків заняття.

Обговорення мети та завдань наступного практичного заняття.

Тема № 13. Заборона дискримінації.

Практичне заняття № 8: Заборона дискримінації.

Навчальна мета заняття: формування загального уявлення щодо поняття та обсягу складових заборони дискримінації

Кількість годин – 2 год.

Місце проведення - навчальна аудиторія

Навчальні питання:

1. Обсяг та складові заборони дискримінації.
2. Зобов'язання держави щодо заборони дискримінації.
3. Практика Європейського суду з прав людини щодо заборони дискримінації (справа «Пічкур проти України», № 10441/06, 2013 р.; справа «D.H. та інші проти Чеської Республіки» (D.H. and Others v. the Czech

Література:**Основна:** 1, 17-20**Допоміжна:** 3-6, 16, 18**План проведення заняття:****I. Порядок проведення вступу до заняття.****II. Порядок проведення основної частини заняття.****Дайте відповідь на тестові питання з їх обґрунтуванням.**

1. У статті 14 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та статті 1 Протоколу № 12 закріплено принцип:

- загальної недискримінації
- дискримінації певного кола осіб, злочинців та осіб, що здійснили державну зраду
- недискримінації тільки за ознаками раси та кольору шкіри
- непрямой дискримінації
- прямої дискримінації

2. Ознаки дискримінації:

- мова
- релігійні переконання
- стать
- вік
- все перелічене вірно

3. Коли право може бути обмеженим

- Якщо є політична мета
- Заходи, обмежуючи право або свободу є непропорційними цілям такого обмеження
- Якщо обмеження передбачено законом
- Жодної правильної відповіді

4. Види дискримінації

- Обмежувальна
- Виправдана
- Необхідна
- Пряма
- Всі відповіді правильні

5. Що є елементами непрямой дискримінації

- Однакове ставлення до людей, ситуації яких відрізняються;
- Різниця полягає не у ставленні чи поводженні, а в наслідках що по різному впливають на людей з відмінними характеристиками;

- Проявляється у вигляді відмінного впливу або наслідків (несприятливе становище групи осіб порівняно зі становищем іншої групи)
- Всі відповіді правильні

6. Дискримінація має місце коли?

- відмінність у поводженні з різними особами має місце;
- в результаті такого звернення одна особа виявляється в менш вигідному становищі, ніж інші;
- обставини, в яких знаходяться зазначені особи порівнянні (не відрізняються по суті);
- єдиною підставою відмінності у зверненні виступає яка-небудь з вказаних характеристик (або сукупність таких характеристик);
- відсутня об'єктивна або розумна підстава для існування такої відмінності воно не переслідує законної мети, або між заходами і цілями відсутня розумна співмірність

Розглянути та проаналізувати справу Д.Г. та інші проти Чеської Республіки (№ 57325/00), 13 листопада 2007 року, пункт 184;

Розглянути та проаналізувати справу Опуз проти Туреччини (33401/02), 09 червня 2009 року, пункт 183.

Порядок проведення заключної частини заняття.

Заключна частина присвячена аналізу допущених помилок студентами та їх виправленню. Підведення підсумків заняття.

Обговорення мети та завдань наступного практичного заняття.

Тема № 14: Право на справедливий суд та на ефективний засіб юридичного захисту.

Семінарське заняття №6: Право на справедливий суд та на ефективний засіб юридичного захисту.

Навчальна мета заняття: формування цілісного уявлення про справедливий судовий розгляд та належний юридичний захист під час здійснення правосуддя.

Кількість годин – 2 год.

Навчальні питання:

1. Обсяг та складові права на справедливий суд та на ефективний засіб юридичного захисту.
2. Зобов'язання держави щодо права на справедливий суд та на ефективний засіб юридичного захисту.
3. Практика Європейського суду з прав людини щодо права на справедливий суд та на ефективний засіб юридичного захисту (справа «Олександр Волков проти України», № 21722/11, рішення Великої палати 2013 р.; справа «Бурмич та інші проти України», №№ 46852/13, 47786/13, 54125/13, рішення Великої палати 2017 р.).

Методичні вказівки

Відповідь на перше питання плану повинна включати розгляд поняття права на справедливий суд в контексті ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Необхідно розглянути процесуальну, матеріальну, змістовну, інституційну складові. Встановити правову природу право на справедливий судовий захист (рівність процесуальних засобів сторін, право на змагальний процес, право на обґрунтоване рішення тощо), та публічний розгляд справи (присутність під час розгляду справи, отримання інформації про докази по справі тощо). Крім того, необхідно дослідити механізми права на справедливий суд позасудовими органами в кримінальних та цивільних справах.

Друге питання плану передбачає вивчення та аналіз зобов'язання держави щодо права на справедливий суд та на ефективний засіб юридичного захисту. Необхідно звернути увагу на правову природу та практичні засоби реалізації права на справедливий суд, що здійснюється українськими судами (публічний розгляд справи, незалежний та безсторонній суд, рівність сторін в отриманні та наданні доказів, змагальність, розумні строки розгляду справи, оскарження тощо).

Третє питання плану слід приділити практиці Європейського суду з прав людини щодо права на справедливий суд на прикладі справ «Олександр Волков проти України», № 21722/1, «Бурмич та інші проти України», №№ 46852/13, 47786/13, 54125/13. Необхідно підготувати короткий конспект-відповідь на питання.

Питання цільових виступів:

1. Реалізація та захист права людини на справедливий суд.
2. Складові частини права на справедливий суду.

Теми рефератів:

1. Поняття та критерії юридичного захисту під час здійснення правосуддя.
2. Гарантії права на справедливий суд на всіх рівнях судового провадження.

Література:

Основна: 1, 17-20

Допоміжна: 3-6, 16, 18.

Тема № 15: Правомірне обмеження прав людини та відступ держав від своїх зобов'язань у сфері прав людини під час надзвичайного стану, становища або ситуації

Практичне заняття № 9: Правомірне обмеження прав людини та відступ держав від своїх зобов'язань у сфері прав людини під час надзвичайного стану, становища або ситуації

Навчальна мета заняття: формування загального уявлення щодо правомірного обмеження та відступу від своїх зобов'язань та негативні наслідки такого відступу.

Кількість годин – 2 год.

Місце проведення - навчальна аудиторія

Навчальні питання:

1. Правомірне обмеження прав людини.
2. Відступ держави від своїх зобов'язань у сфері прав людини за надзвичайних станів.

Література:

Основна: 1, 17-20

Допоміжна: 3-6, 16, 18.

План проведення заняття:

I. Порядок проведення вступу до заняття.

II. Порядок проведення основної частини заняття.

Завдання

Розглянути статті 64 та 22 Конституції України.

Проаналізувати рішення Конституційний Суд України №5-зп від 30 жовтня 1997 року (справа Устименка К.Г.).

На підставі проведеного аналізу справи №5-зп **дайте відповідь на питання:**

Чи правомірно головний лікар відмовив в наданні інформації заявнику щодо стану його здоров'я?

Хто має право отримувати конфіденційну інформацію про стан здоров'я особи?

Які на вашу думку настають наслідки для лікаря в разі відмови в наданні інформації пацієнту щодо стану його здоров'я з урахуванням статті 48 Закону України "Про інформацію".

Обмеження або звуження обсягу прав і свобод людини і громадянина встановлюються: а) Конституцією України; б) Конституцією та постановами ВРУ; в) Конституцією України, Законами України та Міжнародними договорами України; г) Указами Президента та Актами Кабінету Міністрів України.

Проаналізувати рішення Конституційний Суд України від 29 грудня 1999 року №11-рп/99 (справа про смертну кару).

Яка ваша думка з приводу даного рішення.

Тема № 16: Міжнародний захист прав людини під час збройних конфліктів.

Семінарське заняття №: 7 Міжнародний захист прав людини під час збройних конфліктів.

Навчальна мета заняття: формування цілісного уявлення про міжнародно правові механізми захисту прав людини під час збройних конфліктів.

Кількість годин – 2 год.

Навчальні питання:

1. Захист поранених і хворих у діючих арміях.
2. Захист поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі.
3. Захист цивільного населення під час війни.
4. Захист військовополонених.
5. Захист жінок та дітей під час війни.

Методичні вказівки

При відповіді на перше питання необхідно звернути увагу на Женевські конвенції про захист жертв війни та Протокол I, щодо захисту жертв міжнародних озброєних конфліктів, Протокол II щодо захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру, Протокол III — «Про введення додаткової розпізнавальної емблеми», Міжнародного руху Червоного Хреста та Червоного Півмісяця. Визначити коло осіб, що відносяться до жертв будь-якого збройного конфлікту (війни). Визначити заборони стосовно військовослужбовців та цивільного населення.

Друге питання плану присвячене вивченню особливостей захисту поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі. Особливу увагу необхідно приділити Конвенції про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії зі складу збройних сил на морі. Встановити сторону конфлікту, пріоритетність у наданні медичної допомоги. Крім того, необхідно розглянути Конвенцію про поліпшення участі поранених, хворих та осіб що потерпіли корабельну аварію зі складу збройних сил на морі.

Третє питання плану має бути розкрито через призму вивчення Гаазької конвенції 1907 року, Женевської конвенції про захист цивільного населення в час війни 1949 року, Декларації про заборону застосування ядерної зброї для цілей війни та ряді інших актів. Необхідно звернути увагу на захист населення від наслідків війни. Розглянути поняття санітарні і безпечні зони та місцевості і нейтралізовані зони.

При розгляді четвертого питання необхідно звернути увагу на Женевську конвенцію про поводження з військовополоненими, а також Гаазькі конвенції. Необхідно розглянути такі поняття як Взяття до полону, евакуація і повідомлення, табори військовополонених, праця військовополонених, зовнішні зв'язки; Припинення полону.

Розглядаючи п'яте питання плану необхідно з вивчення Декларації ООН про захист жінок і дітей при надзвичайних обставинах та під час збройних конфліктів. Необхідно звернути увагу на 2 основних напрямки міжнародно-правового захисту жінок в умовах війни: а) як частини

цивільного населення (захист жінок від поганого поводження з ними під час конфлікту стороною, у владі якої вони опинилися; б) захист жінок від наслідків військових дій.); б) як жінок-учасниць військових дій (дотримання статусу жінок-комбатантів; поводження з жінками-комбатантами як з військовополоненими). Крім того, необхідно звернути увагу на Конвенцію про права дитини була прийнята резолюцією 44/25 Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1989 року.

Питання цільових виступів:

1. Міжнародно правові документаі щодо захисту жертв війни та цивільних об'єктів.
2. Основні напрями міжнародно-правового захисту жінок виокремлюють в умовах війни.

Теми рефератів:

1. Поняття заходів для захисту дітей передбачено під час збройного конфлікту
2. Участь дітей-солдат у збройних конфліктах

Література:

Основна: 1, 8, 9, 24

Допоміжна: 1, 9, 56

Тема № 17: Міжнародно-правовий захист прав жінок.

Семінарське заняття № 8: Міжнародно-правовий захист прав жінок.

Навчальна мета заняття: формування загального уявлення про міжнародно - правові механізми захисту прав жінок.

Кількість годин – 2 год.

Навчальні питання:

1. Інститут захисту прав жінок у міжнародному праві. Історичні етапи інституту захисту прав жінок Дотримання принципу гендерної рівності.
2. Дотримання принципу гендерної рівності. Гендер», «Гендерна ідентичність», «Гендерна рівність», «Дискримінація за ознакою статі», «Пряма та непряма дискримінація».
3. Захист жінок від сексуального насильства.
4. Комісія ООН з питань становища жінок. Комісія із расової дискримінації щодо жінок.
5. ООН – Жінки. Склад, цілі, функції, повноваження.

Методичні вказівки.

Вивчаючи перше питання, необхідно проаналізувати спеціальний механізм захисту прав жінок який вперше було поставлено на міжнародному рівні на початку ХХ століття. У 1919–1923 рр. В межах

даного питання потрібно розглянути: Загальну декларацію прав людини 1948 р.; Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 р.; Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р.; Конвенцію про політичні права жінок 1952 р.; Конвенцію про громадянство одруженої жінки 1957р.; Конвенцію про згоду на вступ у шлюб, мінімальний шлюбний вік і реєстрацію шлюбів 1962 р. та Рекомендація до неї 1965 р.; Декларацію про захист жінок і дітей у надзвичайних обставинах і в період збройних конфліктів 1974р.; Конвенцію МОП про рівне винагородження чоловіків і жінок за працю рівної цінності № 1001951 р.; Рекомендація щодо захисту жінок і дітей від сатурнізму, прийнята 29 жовтня 1919 р., Конвенцію про працю жінок у нічний час, прийнята 29 жовтня 1919 р., Рекомендацію щодо праці жінок у нічний час у сільському господарстві, від 25 жовтня 1921р., Рекомендацію щодо загальних принципів організації систем інспекції для забезпечення втілення в життя законів і правил стосовно захисту працівників, від 22 жовтня 1923. Особливу увагу слід приділити діяльності Верховного комісару ООН з прав людини; Комісії з прав людини, що діє в рамках ООН; Комітету з прав людини, що створений у відповідності з положеннями Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 р.; Комітету з ліквідації дискримінації по відношенню до жінок (Конвенція 1979 р.); Комітету з прав дитини (Конвенція 1989 р.). Необхідно підготувати короткий конспект-відповідь на питання.

Розглядаючи друге питання, слід дослідити термін «Гендер», «Гендерна ідентичність», «Гендерна рівність», «Дискримінація за ознакою статі», «Пряма та непряма дискримінація». Необхідно зосередити увагу на Конвенцію ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок – біль про права жінок. Характеристиці CEDAW як міжнародного договору в сфері прав людини. Особливу увагу слід приділити вивченню законодавчих меж закріплення принципу рівності за ознакою статі в Україні, зокрема потрібно проаналізувати Закон України «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків»; Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні»; Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»; Закон України «Про протидію торгівлі людьми»; Програмні документи щодо сприяння утвердженню гендерної рівності; Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція). Законодавчі зміни до Кримінального кодексу України у зв'язку з підготовкою до ратифікації Стамбульської конвенції. Крім того, необхідно проаналізувати практика застосування судами України законодавчих положень, спрямованих на забезпечення гендерної рівності. Необхідно підготувати короткий конспект-відповідь на питання.

Розкриваючи третє питання плану передбачає вивчення механізму захисту жінок від сексуального насильства. В межах даного питання слід розглянути основні міжнародні документи щодо захисту жінок, а саме:

Декларація про захист жінок і дітей в надзвичайних обставинах та в період збройних конфліктів; Конвенція ООН Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW або Жіноча конвенція), ратифікована Україною 12.01.1998; Декларація ООН про викорінення насилля стосовно жінок; Факультативний протокол до Конвенції ООН про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок, ратифікований Законом N 946-IV(946-15) від 05.06.2003; Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська Конвенція) (набула чинності з 1 серпня 2014 р. після її ратифікації 10 державами. Крім того, Резолюція РБ ООН 1888 акцентує увагу на необхідності забезпечувати захист жінок і дітей від сексуального насильства в умовах збройного конфлікту; Резолюція РБ ООН 1960 розширює і поглиблює тему боротьби з сексуальним насильством в контексті проблем жінок, миру та безпеки. В межах даного питання необхідно проаналізувати поняття «сексуальне насильство». Особливу увагу слід звернути на рекомендації Комітету з ліквідації дискримінації жінок про види послуг, необхідних для боротьби проти насильства щодо жінок, до яких відносяться Притулки, Психологічне консультування та інші психологічні послуги, Послуги охорони здоров'я/медичні послуги та центри допомоги зґвалтованим, Юридична допомога, Телефон довіри, Кризові центри для постраждалих від зґвалтувань, Групи самопомогі, Проект втручання, Аутріч. Необхідно підготувати короткий конспект-відповідь на питання.

Розглядаючи четверте питання плану слід приділити увагу Правилам ООН щодо поводження з жінками-в'язнями та заходів не пов'язаних з позбавлення волі, по відношенню до жінок-злочинниць, схвалені ГА ООН 21 грудня 2010 року (Бангкокські правила). Необхідно підготувати короткий конспект-відповідь на питання.

Відповідь на п'яте питання плану повинна включати характеристику діяльності ООН – Жінки (системи ООН у питанні гендерної рівності) як допоміжний орган Генеральної Асамблеї ООН. В межах даного питання також необхідно дослідити історичні аспекти створення, склад, порядок функціонування ООН – Жінки. Крім того, необхідно встановити функції та цілі ООН – Жінки, а також звернути увагу на діяльність комісії ООН з питань становища жінок та комісії із расової дискримінації щодо жінок. Необхідно підготувати короткий конспект-відповідь на питання.

Питання цільових виступів:

1. Тимчасові спеціальні заходи щодо забезпечення гендерної рівності у різних сферах життя.
2. Моніторинг виконання міжнародних зобов'язань України у сфері захисту прав жінок.
3. Ефективність міжнародно-правового співробітництва як критерій новітніх підходів у сфері захисту прав жінок.

Теми рефератів:

1. Міжнародний захист репродуктивних прав жінок.
2. Місце та роль міжнародних неурядових організацій у сфері захисту прав жінок.

Література:

Основна: 4, 11, 19, 22.

Допоміжна: 1, 2, 6, 8

Тема № 18: Міжнародно-правовий захист прав дітей.

Семінарське заняття № 9: Міжнародно-правовий захист прав дітей

Навчальна мета заняття: формування загального уявлення про міжнародно-правові механізми захисту прав дітей

Кількість годин – 2 год.

Навчальні питання:

1. Конвенція ООН про права дитини як основний документ правового регулювання прав дітей в міжнародному просторі
2. Комітет ООН з прав дитини: повноваження, прядок діяльності.
3. Захист дітей від сексуального насильства.
4. Міжнародні стандарти поведження з неповнолітніми, які скоїли злочин.
5. Україна та міжнародно-правові стандарти поведження з неповнолітніми.

Методичні рекомендації.

Відповідь на перше питання плану передбачає розгляд Міжнародно-правових актів ООН що визначають та проголошують права дитини, зокрема Женевська декларація 1924 р., Загальна декларація прав людини 10 грудня 1948р., Декларація прав дитини 20 листопада 1959р., Конвенція ООН про права дитини 20 листопада 1989 р. Необхідно підготувати короткий конспект-відповідь на питання.

Розкриваючи друге питання плану необхідно почати з характеристики Комітету ООН з прав дитини. В межах даного питання необхідно звернути увагу, що комітет був створений відповідно до Конвенції ООН про права дитини 20 листопада 1989 р. Необхідно розглянути склад комітету, визначити строк та порядок його діяльності, а також розглянути порядок надання доповідей про діяльність Комітету, визначити строк та суб'єктів звітування. Особливу увагу, необхідно приділити процедурі розгляду доповідей держав-учасниць Конвенції, що є основною функцією Комітету. Також потрібно розглянути право «законодавчої ініціативи» в Генеральній Асамблеї та порядок внесення пропозиції і рекомендації загального характеру яким наділений Комітет. Необхідно підготувати короткий конспект-відповідь на питання.

При відповіді на третє питання плану необхідно детально розглянути

Конвенцію Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства. Розкриваючи дане питання необхідно з'ясувати мету Конвенції, встановити та проаналізувати правопорушення які охоплюються Конвенцією. В межах даного питання необхідно розглянути вимоги Конвенції, що пред'являються для держав учасниць. Встановити та проаналізувати запобіжні заходи; захисні заходи; кримінально-правові заходи; розслідування та кримінальне-провадження, дружні до дитини; моніторинг. Крім того, потрібно визначити суб'єктів правопорушення за сексуальні злочини проти дитини. Необхідно підготувати короткий конспект-відповідь на питання.

Четверте та питання плану передбачають дослідження міжнародних стандартів поведінки з неповнолітніми, які скоїли злочин. Вивчаючи дане питання необхідно звернути увагу на резолюцію 40/33 ГА ООН від 29 листопада 1985 року в межах якої прийнято Мінімальні стандарти ООН, що стосується відправлення правосуддя стосовно неповнолітніх (Пекінські правила); Правила ООН, що стосується захисту неповнолітніх, позбавлених волі прийнятих резолюцією Генеральної Асамблеї 45/113 від 19 грудня 1990 року. В межах даного питання необхідно детально проаналізувати ці правила. Проаналізувати поняття «неповнолітній правопорушник», звернути увагу на резолюцію 8 Конгресу ООН з попередження злочинності й поведінки з правопорушниками і на ст.18 Пекінських правил щодо гуманізації видів покарань. Розглянути заходи впливу так як пробація, робота на благо місцевої громади тощо.

В межах п'ятого питання необхідно проаналізувати діяльність України щодо втілення зазначених міжнародно-правових положень в національну практику. Зокрема ЗУ «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування», ЗУ «Про попередження насильства в сім'ї», ЗУ «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» тощо. Необхідно підготувати короткий конспект-відповідь на питання.

Питання цільових виступів:

1. Практика Європейського суду з прав людини щодо захисту прав дітей та підлітків.
2. Чинні для України міжнародно-правові акти рекомендаційного характеру про захист прав дітей та підлітків.

Теми рефератів:

1. Особливості діяльності Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні.
2. Правовий захист прав дітей та підлітків і безпечний інформаційний простір.

Література:

Основна: 15, 16, 23, 28, 36.

Допоміжна: 4, 6, 9.

Тема № 19: Міжнародно-правовий захист інвалідів та престарілих осіб.

Семінарське заняття № 10: Міжнародно-правовий захист інвалідів та престарілих осіб.

Навчальна мета заняття: формування загального уявлення про міжнародно-правові механізми захисту інвалідів та пристарілих осіб.

Кількість годин – 2 год.

Навчальні питання:

1. Міжнародно-правова характеристика поняття «інвалід» та «особа з особливими потребами». Гарантії забезпечення та правовий статус інвалідів.
2. Комітет ООН з прав інвалідів.
4. Поняття міжнародно-правового захисту престарілих осіб.
5. Зобов'язання держав щодо захисту пристарілих осіб.

Методичні рекомендації.

Розгляд першого питання плану необхідно розпочати з вивчення поняття інвалідність та особа з інвалідністю. Необхідно звернути увагу на міжнародно-правові акти, що регулюють права людей з інвалідністю. Особливу увагу приділити Конвенції та Факультативному протоколу до неї, що ратифіковані Україною 6 березня 2010 року. В свою чергу необхідно проаналізувати та визначити мету прийняття Конвенції ООН про права інвалідів. Крім того потрібно, розглянути загальні і конкретні зобов'язання держав учасниць стосовно інвалідів та процедуру розслідування щодо порушення державою учасницею взятих зобов'язань. При цьому слід проаналізувати діяльність України щодо реалізації взятих на себе зобов'язань, зокрема необхідно розглянути Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні», Державну цільову програму „ Національний план дій щодо реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю” на період до 2020 року” та ін. міжнародні та внутрішньодержавні документи спрямовані на захист прав осіб з інвалідністю. Необхідно підготувати короткий конспект-відповідь на питання.

Висвітлення другого питання плану передбачає вивчення повноважень Комітету ООН з прав інвалідів як універсального механізму захисту прав людини. Слід звернути увагу на юрисдикцію Комітету яка поширюється не тільки на держави, але і на їх інтеграційні об'єднання. Необхідно звернути увагу на кількісний склад комітету, порядок обрання членів комітету, розглянути випадки непередбачуваної вакансії, порядок проведення сесій, надання звіту. Між тим, особливу увагу слід звернути на основні обов'язки Комітету та розглянути взаємозв'язок з іншими універсальними правозахисними органами, спеціалізованими установами, а також іншими органами ООН. В межах даного питання також необхідно

розглянути процедуру конфіденційного розслідування. На національному рівні слід проаналізувати діяльність Комітету з питань захисту прав осіб з інвалідністю, що створений 6 лютого 2020 року, метою створення якого є забезпечити право на рівний та ефективний правовий захист для всіх. Необхідно підготувати короткий конспект-відповідь на питання.

В межах третього та четвертого питання плану необхідно розглянути міжнародно-правові механізми захисту престарілих осіб. Провести огляд міжнародного досвіду визначення «похилого віку» за класифікацією Всесвітньої організації охорони здоров'я, визначити особливості правових потреб людей похилого віку, проаналізувати Мадридський міжнародний план дій щодо проблем старіння (2002 р.). В межах останнього питання необхідно, провести огляд правового стану осіб похилого віку в Україні та розглянути Стратегію державної політики з питань здорового і активного довголіття населення на період до 2022р. Необхідно підготувати короткий конспект-відповідь на питання.

Питання цільових виступів:

1. Проблеми дотримання норм міжнародного права стосовно людей з інвалідністю.
2. Міжнародно-правові стандарти соціального захисту людей похилого віку.

Теми рефератів:

1. Принципи ООН стосовно людей похилого віку.
2. Виконання міжнародних стандартних правил забезпечення рівних можливостей для інвалідів.
3. Міжнародні стандарти доступу до правосуддя людей з обмеженими можливостями.

Література:

Основна: 6, 44, 40.

Допоміжна: 1, 3, 6, 9.

4. Рекомендована література (основна, допоміжна), інформаційні ресурси в Інтернеті

Основна:

1. Декларація АСЕАН про права людини. [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <http://constitutions.ru/?p=8333&attempt=1>
2. Декларація незалежності США [Електронний ресурс]: – Режим доступу: https://ru.wikisource.org/wiki/Декларация_независимости_США 74
3. Декларація про право та обов'язок окремих осіб, груп і органів суспільства заохочувати та захищати загальновизнані права людини та основні свободи . [Електронний ресурс]: – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_349#Text
4. Декларація про захист жінок і дітей при надзвичайних обставинах та під час збройних конфліктів.[Електронний ресурс]: – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_317#Text
5. Декларация про права інвалідів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/disabled.shtml.

6. Декларація про права людей, що відносяться до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/minority_rights.shtml

7. Декларація про права розумово відсталих осіб [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/retarded.shtml.

8. Декларація про викорінення насильства по відношенню до жінок [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/violence.shtml.

9. Декларація ООН про права корінних народів: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ohchr.org/Documents/Publications/UNDRIPManualForNHRIIs_ru.pdf.

10. Декларація про проблеми старіння [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declold.shtml.

11. Загальна декларація прав людини. ООН; Декларація, Міжнародний документ від 10.12.1948. Офіційний вісник України – 2008 р., № 93, с. 89. 78.

12. Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_055

13. Заклучні зауваження Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок до восьмої періодичної доповіді України про виконання Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://www2.unwomen.org//media/field%20office%20eca/attachments/publications/country/ukraine/cedaw%20concluding%20observations%20ukr.pdf?la=en&vs=1036>

14. Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3671-17>.

15. Конвенція про громадянство заміжньої жінки [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/married_women_nationality.shtml

16. Конвенція про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/convention182.shtml

17. Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію від 10 жовтня 1980 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.un.org/ru/peace/mine/conweapons.shtml>.

18. Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок прийнята резолюцією 34/180 Генеральної Асамблеї ООН [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/cedaw.shtml.

19. Конвенція про політичні права жінок [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/women_politrights.shtml

20. Конвенція про права інвалідів [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/disability.shtml.

21. Конвенція про права дитини [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/childcon.shtml.

22. Конвенція про згоду на вступ до шлюбу, шлюбний вік і реєстрацію шлюбів [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/conmarr.shtml.

23. Конвенція про статус біженців [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/refugees.shtml

24. Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004/print1447094315703685

25. Конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів і членів їхніх сімей держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/997_j82.

26. Керівні принципи относительно захисту правозахисників [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://www.osce.org/uk/odihr/150476?downloadtrue>.

27. Кабінет Міністрів України, Розпорядження від 05.09.2018 р. № 634-р, Національний план Дій з Виконання рекомендацій, викладення у заключний зауваження комітету ООН з ліквідації дискримінації относительно жінок до восьмої періодичної Доповіді України про Виконання Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації относительно жінок на період до 2021 року [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-go-planu-dij-z-vikonannya-rekomo-zhinok->

28. Європейська конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_307.

29. Конвенція про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/convention182.shtml.

30. Міжнародний пакт про громадянські й політичні права від 16 грудня 1966 р. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

36. План заходів Ради Європи щодо сприяння правам людей з обмеженими можливостями здоров'я. Рекомендація (2006) 5 затверджена Комітетом міністрів Ради Європи [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://rm.coe.int/168059520f>

31. Північноатлантичний договір від 4 квітня 1949 р. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/950_008

32. Правила процедури і доказування Міжнародного кримінального суду [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/rules/icc_rules.pdf

33. Принципи захисту психічно хворих осіб і поліпшення психіатричної допомоги [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/mental_helth_care.shtml.

34. Принципи ООН щодо літніх людей [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/oldprinc.shtml.

35. Регламент Секретаріату Суду Міжнародного кримінального суду [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://www.icccpi.int/NR/rdonlyres/A57F6A7F-4C20-4C1>

36. Римський Статут Міжнародного кримінального суду [Електронний ресурс]. - Режим доступу: [http://www.un.org/ru/law/icc/rome_statute\(r\).pdf](http://www.un.org/ru/law/icc/rome_statute(r).pdf)

37. Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/disabled.shtml

38. Типові стратегії та практичні заходи щодо викорінення насильства над жінками в галузі попередження злочинності та кримінального правосуддя [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/strategies_to_elim_violece.shtml.

39. Факультативний протокол до Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок Прийнято резолюцією 54/4 Генеральної Асамблеї ООН [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/womendiscrim_prot.shtml.

40. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/rightschild_protocol1.s
41. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо процедури повідомлень [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/child_optprot.shtml
42. Блажівська Н. Є. Пілотні рішення Європейського суду з прав людини: поняття та процедура прийняття: Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»: НУ «ОЮА» Одеса : Гельветика, 2018. 20-26 с.
43. Буткевич О.В. Історія міжнародного права. Підручник К: Ліра-К. 2013.416 с.
44. Березовська Н.Л. /Міжнародне співробітництво у сфері покарання неповнолітніх: Актуальні проблеми держави і права № 65 вичитка № 2 13.11.2012.
45. Гусов К.М., Лютов Н.Л., Морозов П.Є. Міжнародне трудове право. Навчальний посібник М.: Проспект 2011. 216 с.
46. Європейське право. Право Європейського Союзу та правове забезпечення захисту прав людини: учень: М.: НОРМА 2013. 960 с.
47. Історія міжнародного права Одеса: Фенікс 2013. 574 с.
48. Жінки і кримінальні покарання: наук. прак. посіб. К Паливода А.В.2011.
49. Зубарева А. Є. Міжнародно-правовий статус Комітету ООН з прав людини : дис. ... к.ю.н. : 12.00.11 / Зубарева Антоніна Євгенівна. Одеса, 2015. 81С.
50. Міжнародне морське право: навчальний посібник М.: НОРМА, 2011. 432 с.
51. Міжнародне публічне право: підручник: у 3 т. К.: НАУ, 2012. Т. 1. 420 с.
52. Міжнародне публічне право: підручник: у 3 т. К.: НАУ, 2012. Т. 2. 348 с.
53. Мезяев А.Б. Африканська і Азіатська системи забезпечення безпеки та захисту прав людини: Універсальні і регіональні системи захисту прав людини та інтересів держави Казань 2002. 166 с.
54. Миронов Н.М. Міжамериканська система захисту прав людини: генезис і основні інститути. Міжнародне публічне та приватне право. 2009р. № 5 33с
55. Навчально-методичний посібник для тренерів навчального курсу для суддів «Застосування Конвенції про захист прав і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя в адміністративному судочинстві». – К.: ВАІТЕ, 2016. 116 с.
56. Про Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні: Указ Президента України від 24 травня 2011р. № 597 (597/2011):[Електронний ресурс доступу] - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/597/2011>.
57. Пушкар П. В. Посилення спроможності судової влади у виконанні рішень Європейського суду з прав людини: досвід держав-членів Ради Європи Вісник Верховного Суду України. 2017. № 6 (202). С. 41- 45.
58. Регіональні системи захисту прав людини: навч. Посібник. М.: РУДН, 2012. 400 с.
59. Сироїд Т. Л. Міжнародне публічне право: підручник Одеса: Фенікс, 2018. – 744 с.

Допоміжна:

1. Білоус О. В. Процесуальні гарантії дотримання прав людини і громадянина в діяльності органів судової влади. ScienceRise. Juridical Science. 2019. Вип. 2. С. 34–38.
2. Білоус О. В. Трансформація конституційно-правового статусу прокуратури в Україні та зарубіжний досвід. ScienceRise. Juridical Science. 2019. Вип. 3. С. 17–23.

3. Білоус О. В. Органи прокуратури та їх місце і роль в охороні та захисту прав людини і громадянина в незалежній Україні (ретроспективно-правовий аспект). Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція». 2020. № 44. С. 168–172.
4. Білоус О. В. Правоохоронні органи та правоохоронна діяльність: критерії визначення, структура, завдання. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2019. Т. 2. С. 31–35.
5. Вдовиченко О. І. Права людини в Європейському Союзі / О. І. Вдовиченко // Суспільство і політичні інститути в умовах трансформації та реформ : XXI Харк. політолог. читання (матеріали міжнар. наук.-теорет. конф.). – Х., 2008. – С. 41–43.
6. Гаврилюк О. Проблемні питання застосування практики Європейського суду з прав людини національними судами. Підприємство, господарство в право. 2018. №4 231-238с.
7. Гнатовський М.М. Міжнародне гуманітарне право [Текст] : довід. для юристів громад. приймалень / М. М. Гнатовський, Т. Р. Короткий, Н. В. Хендель ; Укр. Гельсін. спілка з прав людини, Фонд підтримки фундамент. дослідж. - Одеса : Фенікс, 2015. - 89 с.
8. Караман І.В., Козіна В.В. Європейський суд з прав людини, Європейська конвенція з прав людини та індивідуальні заяви: перше знайомство. К.: ВАІТЕ, 2015. 136 с.
9. Міжнародне публічне право. Міжнародний захист прав людини: посібник для підготовки до зовнішнього незалежного оцінювання ХНУ імені В.Н. Каразіна. Х., 2018. 292 с.
10. Жінки і кримінальне покарання: наук.-практ. посіб. К.: Паливода А.В.2011.64с.
11. Женев'єв Майер. Щодо ролі судової системи у виконанні рішень Європейського суду з прав людини на національному рівні. Вісник Верховного Суду України. 2017. № 6 (202). С. 45- 48.
12. Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: Науково-методичний посібник для суддів. – 2-ге вид. випр., допов. К., 2015. 208 с.
13. Червяцова А. О. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Європейський суд з прав людини: Навчальний посібник. Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. 136 с.
14. Чижмарь Ю.В. Національне та міжнародне право: теоретико-правові проблеми [Текст] : монографія / Ю. В. Чижмарь ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. - Харків : Диска плюс, 2015. - 471 с.
15. Енциклопедія міжнародного права : у 3 т. Т. 1 : А–Д / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького ; ред. кол. : Ю. С. Шемшученко [та ін.]. – Київ : Академперіодика, 2014. – 919 с.

Інформаційні ресурси

1. Офіційний сайт Європейського Союзу [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://europa.eu/>.
2. Офіційний сайт Human Rights Watch [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.hrw.org>.
3. Офіційний сайт Medecins sans Frontieres [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.paris.msf>.
4. Офіційний сайт Асоціації держав Південно-Східної Азії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.aseansec.org>.
5. Офіційний сайт Африканська Союзу [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://ecsocman.hse.ru/text/19467347/>.

6. Офіційний сайт МІЖНАРОДНОГО валютного фонду [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.imf.org/external/index.htm>.
7. Офіційний сайт Дитячий фонду ООН [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.unicef.org/>.
8. Офіційний сайт Економічного Суду СНД [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sudsng.org/>.
9. Офіційний сайт Європейського суду з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=applicants/rus>.
10. Офіційний сайт Європейської поліцейської агенції (Європол) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.europol.europa.eu/>.
11. Офіційний сайт Міжнародного Комітету Червоного Хреста [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.icrc.org/eng/>.
12. Офіційний сайт Міжнародного кримінального Суду [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.icc-cpi.int/>.
13. Офіційний сайт Міжнародного суду Організації Об'єднаних Націй [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.icj-cij.org/homepage/ru/>.
14. Офіційний сайт Міжнародної Амністії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://amnesty.org.ru/>.
15. Офіційний сайт Міжнародної морської організації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imo.org/Pages/home.aspx>.
16. Офіційний сайт Міжнародної організації кримінальної поліції Інтерпол [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.interpol.int/>.
17. Офіційний сайт Організації Американських держав [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oas.org/en/default.asp>.
18. Офіційний сайт Організації з безпеки та співробітництва в Європі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.osce.org/>.
19. Офіційний сайт Організації Об'єднаних Націй [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/ru/>.
20. Офіційний сайт Північноатлантичного альянсу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nato.int/cps/en/natolive/index.htm>.
21. Офіційний сайт Ради Європи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hub.coe.int/>.
22. Офіційний сайт Світової організації торгівлі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.wto.org/>.
23. Офіційний сайт Суду Євразійського економічного співтовариства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sudevrazes.org/>.